

Lingvazin

Magazin za jezik i književnost Broj X/1 Decembar 2022. ISSN 2303-4831

• Intervju
Bernard Comrie

• Tema broja:
Spaljena baština

• Nova knjiga u
izdanju IZBJIK-a:
Bosanski pravopis
Refika Bulića

Sadržaj

Lingvazin – Magazin za jezik i književnost

Izdavač

Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli

Adresa izdavača

Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
Bosna i Hercegovina

Glavni i odgovorni urednik

Halid Bulić

Konsultanti

Refik Bulić (lingvistika)
Azra Verlašević (književnost)
Najil Kurtić (mediji)

Redakcija

Nejla Kalajdžisalihović
Azra Hodžić-Čavkić
Naida Osmanbegović
Amina Bulić
Anida Malkić

Dizajn i prijelom

Halid Bulić

Ilustracija na naslovnici

Amina Šarić
(minassaric00@gmail.com)

Lektura

Autori

Lingvazin izlazi tri puta godišnje i besplatan je.

Objavljuje se na web stranici:
www.izbjik.ba.

 Halid Bulić

ISSN 2303-4831

Lingvazin je indeksiran u bazi podataka EBSCO.

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori nisu nužno i stavovi Redakcije.

03 Uvodnik

04 S povodom

04 Madžida Mašić

Tri decenije (pod)sjećanja: Orijentalni institut 1992–2022.

10 Nadina Grebović-Lendo

August u kojem su gorjele knjige: dnevnik sjećanja

13 Amir Duranović

“Ми чувамо историју”

15 Intervju

Bernard Comrie

Nikada se nisam susreo s pojedinim jezikom koji nije imao da mi kaže nešto zanimljivo o jeziku kao pojavi

20 Radovi

20 Martin Haspelmath

Svi smo mi konstrukcionisti

25 Azra Hodžić-Čavkić

Od Kulina bana <i>dobrijeh dana</i>

29 Darko Vasilj

Iz slavonske usmenoknjiževne riznice – lirska poezija kutjevačkoga kraja

33 Osvrti

33 Međunarodni znanstveni skup *Turkologu u čast!*

34 Lingvazin predstavlja

34 Zanin Berbić

Zaboravljeno blago: stotinu bosanskih narodnih pjesama sa notnim zapisima

35 Azra Bešić

Davo nije samo u detaljima – kontrastivna lingvokulturološka studija (prikaz)

Dobrodošlica

Magazin za jezik i književnost *Lingvazin* izlazi već deset godina, jedanput, dva-put, a nekad i triput godišnje. U prethodnom desetljeću trudili smo se da ovaj magazin bude zabavan, informativan i da se ne udalji od svojih izvornih tema, a to su bili i ostali jezik, književnost i kultura. U *Lingvazinu* smo čitali intervjue s poznatim lingvistima i književnim teoretičarima iz cijelog svijeta, prijevode zanimljivih tekstova, osvrte na značajne kulturne događaje, prikaze knjiga i projekata te prigodne tekstove o raznolikim događajima iz kulturne prošlosti Bosne i Hercegovine i svijeta. Ni ovaj broj ne donosi ništa manje.

Početak 2022. godine bio je ispunjen tužnim sjećanjima i obilježavanjem tridesete godišnjice brojnih tragičnih događaja koji su se desili 1992. godine: početak Agresije na Bosnu i Hercegovinu, početak progona, masakara, opsada, masovnih zločina protiv čovječnosti, koji su prerastali u genocid. Skupa s ljudima i imovinom stradala je i kultura, gorjele su obrazovne i kulturne institucije, biblioteke, arhivi, instituti i druge riznice kulturnog i duhovnog naslijeđa Bosne i Hercegovine. Stoga je ovaj broj *Lingvazina* posvećen *spaljenoj baštini*. To je, naravno, tema koja se može razviti u nekoliko tomova – moći *Lingvazina* nisu tolike, ali su dovoljne da osvijetle suštinu. Stoga u rubrici *S povodom* objavljujemo tri teksta posvećena trima požarima u kojima je gorjela baština Bosne i Hercegovine. U prvom tekstu Madžida Mašić piše o paljenju Orijentalnog instituta u Sarajevu 1992. godine. Nadina Grebović-Lendo prenosi nam važna sjećanja o gorenju Vijećnice također 1992. godine. U trećem tekstu u ovoj rubrici historičar Amir Duranović osvrće se na gorenje Arhiva Bosne i Hercegovine 2014. godine, koje se, za razliku od prethodnih spomenutih požara, nije desilo u ratu i za koje se ne može izravno kriviti agresor ili vanjski neprijatelj. Taj požar, koji je kao i svaki drugi zauvijek odnio dio historije i sjećanja zajednice, desio se *u miru*, izazvan je djelovanjem “domaćih

aktera” i, što je naročito zabrinjavajuće, uz blagoslove istaknutih “kulturnjaka” (!) na društvenim mrežama. Ovi tekstovi ne mogu vratiti ni jedno zrno spaljene baštine, ali imaju potencijal da budu dobra lekcija za čitaoce.

U rubrici *Intervju* za *Lingvazin* govori Bernard Comrie, jedan od najuglednijih lingvista današnjice. Intervju je veoma poučan, poticajan te može biti zanimljiv nelingvistima, lingvistima početnicima ali i lingvistima s velikim iskustvom.

Nakon teksta “Svi smo mi strukturalisti” Martina Haspelmatha, koji je objavljen u pretprošlom broju *Lingvazina*, objavljujemo i prijevod teksta “Svi smo mi konstrukcionisti” istog autora. Spomenuti tekstovi čine svojevrsan komplet i prenose nam važnu poruku o etiketiranju i ideologiziranju u nauci o jeziku. Slijede radovi Azre Hodžić-Čavkić o idiomskoj skupini *od Kulina bana* i Darka Vasilja “Iz slavonske usmenoknjiževne riznice – lirska poezija kutjevačkoga kraja”.

U rubrici *Osvrti* donosimo kratak izvještaj o skupu *Turkologu u čast!*, koji je organiziran na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 30. 6. do 1. 7. 2022. godine povodom sedamdesetog rođendana istaknutog turkologa Ekrema Čauševića.

U rubrici *Lingvazin predstavlja* možete čitati o knjigama *Zaboravljeno blago: stotinu bosanskih narodnih pjesama sa notnim zapisima*, koju su priredili Zanin Berbić i Semir Vranić, i *Davo nije samo u detaljima – kontrastivna lingvokulturološka studija* autorica Sanele Mešić i Edine Spahić.

Želimo da vam čitanje *Lingvazina* bude ugodno i korisno i da svi oni do kojih dopre i koji ga budu čitali shvate njegovu pojavu i kao poziv za saradnju.

Halid Bulić

Tri decenije (pod)sjećanja: Orijentalni institut 1992–2022.

Orijentalni institut u Sarajevu osnovan je 20. maja 1950. godine Uredbom Ministarstva za nauku i kulturu vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine kao javna naučnoistraživačka institucija. Tim činom započinje faza institucionaliziranog, organiziranog i sistematskog istraživanja i proučavanja islamske kulture i civilizacije unutar opće i kulturne historije jugoistočne Evrope, posebice Balkana. Kao osnovni zadaci i ciljevi rada Orijentalnog instituta određeni su: proučavanje društvene, ekonomske i političke historije naroda jugoistočne Evrope u periodu vladavine Osmanskog Carstva na prostorima Balkana, proučavanje islamske kulture i umjetnosti, proučavanje društvene, ekonomske, političke i kulturne historije naroda Bliskog i Srednjeg istoka, objavljivanje rezultata rada saradnika Orijentalnog instituta činiti dostupnim regionalnoj i svjetskoj naučnoj i kulturnoj javnosti. U skladu s navedenim programskim zadacima bila je strukturirana i unutrašnja organizacija Orijentalnog instituta, koji su u tom smislu sačinjavali filološko odjeljenje, historijsko odjeljenje, odjeljenje za Bliski i Srednji istok, odjeljenje za orijentalnu umjetnost i odjeljenje za dokumentaciju. S manjim izmjenama ovakva organizacija rada zadržana je i danas. Orijentalni institut u Sarajevu djelovao je kao samostalna pravna jedinica do 1999. godine kada postaje pridružena članica, a zatim 2013. i punopravna članica, odnosno jedna od organizacionih jedinica Univerziteta u Sarajevu i djeluje u njegovom sastavu.

Arhivska zbirka osmanskih administrativnih i ostalih dokumenata u Orijentalni institut prenesena je 1950. godine najvećim dijelom iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Navedena arhivska građa u Zemaljski muzej (osnovan 1. februara 1888. godine odlukom Zemaljske vlade) dospjela je uglavnom iz ranijih fondova arhivskih zbirki Vlade Bosanskog vilajeta (*Dīvān-i Vilāyet-i Bosna*). Pored toga, dio kopirane arhivske građe koja je do 1992. bila pohranjena u Orijentalnom institutu prikupljan je u saradnji s Akademijom nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine a u okviru realizacije velikih makroprojekata proučavanja opće i kulturne povijesti Bosne i Hercegovine u periodu od 1463. do 1878. godine.¹

Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta također je najvećim dijelom preuzeta iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu. U periodu 1950. do 1992. godine fond rukopisne građe povećavao se kroz otkup rukopisa ili donacijama iz privatnih kolekcija. Početkom maja 1992. godine rukopisna zbirka Instituta sadržavala je 5.263 rukopisna kodeksa i bila je jedna od najbogatijih rukopisnih zbirki na Balkanu. U njenom fondu bile su zastupljene sve naučne i teološke discipline – od rukopisa Kur'ana, djela iz tefsira i hadisa, djela iz islamskog prava i obredoslovlja, islamske filozofije, različitih enciklopedija, svih područja prirodnih nauka, historije, geografije, politike, gramatičkih i leksikografskih djela. Također, tu su bila djela iz oblasti "lijepa" književnosti, od divana perzijskih klasika, osmanskih pjesnika do nekoliko domaćih pjesnika.²

Na hiljade islamskih rukopisa pohranjenih u Orijentalnom institutu u Sarajevu koja su ispisivana širom islamskoga svijeta u periodu od 11. do početka 20. stoljeća nestalo je u samo jednome danu, 17. maja 1992. godine, "danu koji bi trebao crnim slovima biti upisan u kalendaru historije nauke, kulture i civilizacije na ovom prostoru"³. Spaljena su plamenom iz navođene granate srpskih agresora na Bosnu i Hercegovinu. Razmjere ovog gubitka nemjerljive su ne samo za Orijentalni institut, Bosnu i Hercegovinu, islamsku rukopisnu baštinu, već i za cijeli svijet.

Tog kobnog 17. maja 1992. uništen je cjelokupni fond koji je, još jednom podsjećamo, sadržavao 5.263 rukopisna kodeksa, 7.156 arhivskih dokumenata iz zbirke *Monumenta Turcica* sa

¹ Više o ovome vidjeti: Adnan Kadrić, "Šezdeset i pet godina Orijentalnog instituta u Sarajevu / Sixty-five Years of the Oriental Institute in Sarajevo", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 64/2014, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2015, 12.

² Više o sadržaju rukopisne zbirke Orijentalnog instituta do njezina spaljivanja 17. maja 1992. vidjeti: *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: Lijepa književnost*, priredili Salih Trako i Lejla Gazić, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XX, Sarajevo, 1997.

³ Lejla Gazić, "Stradanje Orijentalnog instituta u agresiji na Bosnu i Hercegovinu", *Orijentalni institut u Sarajevu 1950–2000 / The Institute for Oriental Studies in Sarajevo 1950–2000*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000, 29.

vrijednom zbirkom sudijskih protokola – sidžila (66), preko 200.000 dokumenata iz kolekcije *Vilajetskog arhiva*, brojne kopije i mikrofilmove iz kolekcija pohranjenih u Istanbulu, Ankari, Zagrebu, Dubrovniku, Skoplju, Beču, Parizu itd, te biblioteku (sa oko 15.000 knjiga i periodike s oko 10.000 svezaka).

Cilj ovakvog zvjerskog čina bio je uništiti sve materijalne dokaze postojanja jednog naroda, svu materijalnu zaostavštinu jedne duhovnosti, uključujući knjige, dokumente kao i umjetnička djela, kako se buduće generacije ne bi mogle (pri)sjećati drugačijih etničkih i religijskih tradicija nastalih na ovim prostorima.⁴ To su, kako naročito naglašava Andras Riedlmayer, bili “dokazi da su nesrbi nekoć boravili i posjedovali nešto na tom prostoru i da su tu bili historijski ukorijenjeni”⁵.

Zgrada Orijentalnog instituta u Sarajevu neposredno nakon spaljivanja

Iz cjelokupnog rukopisnog fonda ostala su sačuvana samo 53 rukopisa, koje su iz vatrene stihije spašavali uposlenici Orijentalnog instituta, ti hrabri i neumorni čuvari kulturnohistorijskog i književnog blaga Bosne i Hercegovine i cijeloga svijeta. Taj dan značio je prekretnicu za dalji rad i budućnost Orijentalnog instituta. Trebalo se odrediti kako i kamo dalje. Ipak, na nesreću onih koji su tu strahovitu štetu svjesno prouzročili s ciljem sistemskog uništavanja⁶ svakog traga postojanja jednog naroda, uposlenici Orijentalnog instituta nisu posustali u najtežem trenutku od osnivanja ove institucije. Oni su, prikupivši tek ostatke izgubljenog blaga, uprkos nesamjerljivim posljedicama tragedije koja ih je zadesila, u godinama koje su uslijedile, nastavili vrijedno sakupljati književnu i historijsku građu i izučavati sve ono što je bilo primarno određeno prilikom osnivanja Orijentalnog instituta 1950. godine, te kroz časopis *Prilozi za orijentalnu filologiju* objavljujati i činiti dostupnim javnosti rezultate svoga naučno-istraživačkog rada.

Među rijetkim islamskim rukopisima iz Orijentalnog instituta koji su djelimično ili igrom slučaja potpuno spašeni od vatrene stihije nalazi se jedan autograf bosanskog autora iz 18. stoljeća.⁷ Riječ je o komentaru pod naslovom *Tawḍīḥ Tahḍīb al-Mantiq wa al-Kalām*, koji je napisao Muṣṭafā b. Yūsuf b. Murād al-Mostārī – Šejh Jujo (1061/1651-1119/1707) na djelo iz logike i apologetike *Tahḍīb al-Mantiq wa al-Kalām* autora Sa‘duddīna Mas‘ūda b. ‘Umara al-Taftazānija (umro 791/1389). Iz bilješke na kraju rukopisa saznajemo da je komentar završen 4. redžeba 1118/12.10.1706 te da je ovo posljednje djelo koje je Šejh Jujo napisao.⁸

⁴ Andras Riedlmayer, “Erasing the Past: The Destruction of Libraries and Archives in Bosnia-Herzegovina”, *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol. 29, No. 1, July 1995, 8.

⁵ Ibid.

⁶ O tome da je riječ o svjesnom i planskom činu brisanja postojanja jednog naroda kao i svakog traga njegove kulture, povijesti i baštine, svjedoče brojni svjetski izvještaji. Ovo stradanje bilo je i predmetom istraživanja u magistrskom radu Mariye Ilyas pod naslovom “Deliberate Warfare: destruction of cultural property during armed conflict in Bosnia and Armenia”, The Fletcher School, TUFTS University, April, 2018. Autorica ovog rada ističe tri svrhe ovakvog čina: iskorijeniti određenu populaciju, premjestiti je na drugi teritorij, dati populaciji nova obilježja / restrukturirati populaciju. Osim fizičkog istrebljenja koje je direktni ishod prve dvije intencije, glavno sredstvo treće vrste intencije jeste i, kako Ilyasova ističe, uništenje kulturnog vlasništva “kako ne bi ostao niti jedan trag kulture, baštine niti ideologije dotičnog naroda” (p. 17).

⁷ Ms 23 (stari broj 4668).

⁸ Ms 23, fol. 242b i 243a.

R 21

Jedan od najpoznatijih bosanskih autora u oblasti islamske filozofije bio je ‘Alā’uddīn ‘Alī-dede b. Muṣṭafā Ḥarīmī al-Bosnawī (umro 1007/1598), koji je iza sebe ostavio značajan broj djela iz oblasti tasawwufa danas pohranjenih u različitim rukopisnim zbirkama širom svijeta. U rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta nalazio se rukopisni kodeks koji najvećim dijelom sačinjavaju različita djela, traktati i poeme spomenutog autora.¹⁰ Taj rukopis je također sačuvan od stradanja i vrijedan je dio postojeće rukopisne zbirke Instituta.

Među sačuvanim rukopisnim djelima bosanskih autora iz rukopisne kolekcije Orijentalnog instituta nalazi se i jedno djelo Ḥasana Kāfīja b. Turḥāna b. Dāwūda b. Ya‘qūba al-Zībī al-Aqḥiṣārīja al-Bosnawīja (951/1544–1024/1615).¹¹ Riječ je o djelu o principima i pravilima uređenja države na turskom jeziku pod naslovom *Tarḡama uṣul al-ḥikam fī nizām al-‘ālam*. Prva verzija ovog djela napisana je na arapskom jeziku, da bi kasnije Ḥasan Kāfī lično preveo djelo na turski jezik (v. sliku) i posvetio ga sultanu Mehmedu III (vladao 1595–1603).

Treba istaći da su u rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta sačuvana i dva izuzetno značajna rukopisna djela za proučavanje opće i kulturne historije Bosne i Balkana. Radi se o višetomnim historiografskim djelima pisanim u formi ljetopisa, od koji je jedno napisao Šālih Šidqī b. al-Ḥāḡḡ Ḥusayn b. Faḍlullāh Muwaqqit pod naslovom *Tārīḥ-idiyār Bosna*. Sačuvana su sva tri toma ovog djela u kojem Muwaqqit iznosi vlastita ali i sintetizira postojeća saznanja i činjenice o povijesti Bosne u periodu od “prahistorije” do posljednjih godina neposredne osmanske vlasti u Bosni (1875–1878).¹² Riječ je o prijepisu djela, iz pera Qāḍī-zāde ‘Abdulḥalīm Rāsiḥ b. Muḥammad Anwarī b. Šidqīja (Abdulhalim Rasiha, sina Muhameda Enverije Kadića) iz 1305/1887–88. godine. Autograf pisan rukom autora Salih Sidkija Hadžihuseinovića Muvekkita stradao je zajedno s cjelokupnom rukopisnom kolekcijom Orijentalnog instituta. Muwaqqitovo rukopisno djelo, preživjevši ratna stradanja, dočekalo je i objavljivanje na bosanskom jeziku.¹³ Rad na ovom prijevodu započeo je Abdulah Polimac, koristeći se i autografom i prijepisom djela koji je načinio Muhammed Enveri Kadić, a koji se čuvao u rukopisnoj kolekciji Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu. Kasnije, započevši svoj angažman na uobličavanju ovog Polimčeva prijevoda i pripremi djela za objavljivanje, dr. Lamija Hadžiosmanović je, budući da je danonoćno bdjela nad tim tekstom, spomenuti Kadićev prijepis Muvekkitova djela odnijela kući. Kako je stanovala u sarajevskom naselju Grbavica, naselju koje je doživjelo najtragičniju sudbinu a njegovi stanovnici egzodus, i sama dr. Hadžiosmanović postala je izbjeglica u svome gradu. U stanu je, sa svim njenim stvarima, ostao i rukopis Muvekitova djela. Vrativši se na svoje ognjište netom nakon reintegracije Grbavice, dr. Hadžiosmanović je u potpuno praznom i uništenom stanu, na podu jedne prostorije zatekla netaknut, od vatre i uništenja sačuvan rukopis. *Habent sua fata manuscripta!* (Rukopisi imaju svoju sudbinu.)

Drugi rukopis jeste višetomno djelo Muḥammada Anwarī Kadića, pod naslovom *Tārīḥ-i Anwarī*.¹⁴ Od napisanih 28 tomova, nakon požara sačuvano je ukupno 22, dok je šest svezaka zauvijek izgubljeno. Ova hronika obuhvata period 766–1346. h. g., odnosno 1364/65–1927/28. godine. Svaki svezak obuhvata vremenski period od oko četiri do pet godina i sadrži oko 400 listova, što u konačnici čini preko 11.000 stranica ispisanog teksta.¹⁵

⁹ Ms 1 (stari broj 675), Ms 2 (849), Ms 3 (stari broj 942), Ms 4 (stari broj 943), Ms 5 (stari broj 944), Ms 7 (stari broj 946), Ms 8 (stari broj 947), Ms 9 (stari broj 949), Ms 10 (stari broj 950), Ms 11 (stari broj 951), Ms 12 (stari broj 952), Ms 13 (stari broj 953), Ms 14 (stari broj 954), Ms 15 (stari broj 956).

¹⁰ Ms 83 (stari broj 609).

¹¹ Ms 16-1 (stari broj 1964).

¹² Ms 28 1-3 (stari broj 3459).

¹³ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, I-II, preveli: Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo, 1999.

¹⁴ Ms 29 2-10 i 16-28 (stari broj 4702).

¹⁵ Alma Omanović-Veladžić, “Nad izvorima Kadićevog rukopisnog djela *Tārīḥ-i Enverī / Upon Manuscript Sources*”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 64/2014, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2015, 345–368.

Kako smo već naveli, rukopisni korpus koji je sačuvan nakon spaljivanja Orijentalnog instituta sačinjavala su 53 rukopisa. Na njima su vidljive različite vrste i stepeni oštećenja, što od vatrene stihije, što od vode prilikom gašenja požara. Spašeni rukopisi su, koliko je to bilo moguće s obzirom na ratne okolnosti, tretirani osnovnom i u tom trenutku jedinom mogućom zaštitom – fizički su očišćeni, osušeni i pohranjeni na sigurno mjesto. Ta 53 rukopisa predstavljaju nijeme svjedoke i stalne podsjetnike strahovitog stradanja bogate rukopisne riznice Orijentalnog instituta.

U godinama Agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992–1995), naročito u danima opsade Sarajeva, bitka za život i preživljavanje bila je na prvom mjestu. U takvim okolnostima, jedina realna aktivnost na planu rekonstrukcije i revitalizacije Orijentalnog instituta bila je sumiranje učinjene ogromne materijalne štete. Značajniju obnovu bilo je moguće započeti tek nakon završetka ovog mračnog perioda savremene historije Bosne i Hercegovine. Desetak saradnika Orijentalnog instituta na čelu sa v. d. direktorice dr. Lejla Gazić tokom 1992. godine okupljali su se i radili u prostorijama Instituta za istoriju u Sarajevu. Krajem iste godine, u mjesecu novembru, zahvaljujući razumijevanju i podršci Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Orijentalni institut dobio je na raspolaganje dvije slobodne prostorije u zgradi ove institucije. Tako su saradnici Instituta, koliko je to bilo moguće s obzirom na ratne okolnosti i teške uvjete, mogli nastaviti s radom na naučno-istraživačkim projektima započetim prije agresije na Bosnu i Hercegovinu. Najvažnije, održavali su “duh Instituta” živim i čuvali ga za neka bolja vremena.

Nakon prestanka ratnih dejstava i uspostave “normalnog rada” Instituta, nastojeći da koliko god je to moguće pomogne revitalizaciji rukopisnog fonda Orijentalnog instituta, g. Andreas Riedlmayer je s nekolicinom svojih kolega u Institut vratio snimke rukopisa načinjene godinama prije agresije na Bosnu i Hercegovinu. Također, s istim ciljem, formiran je i blog “Surviving Bosnia” preko kojeg je animirana svjetska naučna, stručna i šira javnost u pružanju pomoći u obnovi i revitalizaciji baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini i njihovih fondova. Između ostalog to se odnosilo i na podsticanje svih onih koji su u svojim privatnim kolekcijama posjedovali kopije rukopisa iz nekadašnje rukopisne zbirke Orijentalnog instituta da te kopije budu vraćene tamo gdje su nastajale. Veliki prijatelj i dugogodišnji saradnik Orijentalnog instituta prof. dr. Amila Buturović 1997. godine poklonila je Institutu kopije rukopisa iz nekadašnje zbirke, koje je su joj za potrebe njezina istraživanja ustupljene 1981. godine.

U ljeto 1995. godine uz pomoć prof. dr. Fuata Sezgina, tadašnjeg direktora Instituta za historiju arapsko-islamskih nauka u Frankfurtu, obezbijedena su finansijska sredstva za istraživački rad i boravak dr. Lejle Gazić na pomenutom Institutu. Kako u to vrijeme u Bosni i Hercegovini još uvijek nisu postojali povoljni uvjeti za naučno-istraživački rad, s obzirom na to da je rat još uvijek trajao, dr. Gazić je svoj boravak u Frankfurtu iskoristila kako bi se finalizirali ranije započeti radovi na projektu kataloške obrade jednog dijela rukopisa Orijentalnog instituta. Rukopis radne verzije kataloga na kojem je prije agresije na Bosnu i Hercegovinu dr. Gazić radila sa Salihom Trakom ponijela je u Frankfurt. Tamo je u normalnim uvjetima i uz pomoć i susretljivost saradnika Instituta za historiju arapsko-islamskih nauka završila katalog rukopisa Orijentalnog instituta iz “lijepo književnosti” i pripremila ga za štampu.¹⁶

U postratnom periodu u okviru obnove rukopisnog i arhivskog fonda Orijentalnog instituta u Sarajevu, važan projekat realiziran je 1998. godine. U saradnji Federalnog ministarstva za obrazovanje i nauku sa Skupštinom grada Istanbula, omogućen je boravak nekoliko saradnika Orijentalnog instituta u Republici Turskoj. Tom prilikom snimljen je značajan broj izvora, dokume-

R 22

Preporučeni linkovi

Surviving Bosnia

http://www.intelligentagent.com/archive/dec_bosnia.html,

Bosnian manuscripts ingathering project – 1996.

http://www.intelligentagent.com/archive/dec_bosnia.html
#Bosnian

¹⁶ Katalog rukopisa Orijentalnog instituta – lijepa književnost, uredili Salih Trako i Lejla Gazić, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XX, Sarajevo, 1997.

¹⁷ Navest ćemo nekoliko izdanja iz edicije Posebna izdanja Orijentalnog instituta a koja su nastala kao rezultat rada na naučno-istraživačkim projektima: Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1995. (knjiga je objavljena i na arapskom jeziku pod naslovom: *Al-'adab al-naṭīrī li al-Būṣna wa al-Harsak bi al-lugāt al-šarqīyya*, preveo Ćamāl al-Dīn Sayyid Muḥammad, al-Marqaz al-qawmī li al-tarġama, al-Qāhira, 2009); Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Sarajevo, 1996. (knjiga je objavljena i na engleskom jeziku pod naslovom: *The Works in Logic by Bosniac Authors in Arabic*, Brill, Leiden and Boston, 2008); Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Sarajevo, 1997; Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavufske književnosti*, Sarajevo, 2007; Adnan Kadrić, *Objekt ljubavi u tesavufskoj književnosti: Murad-nama Derviš-paše Bajezidagića*, Sarajevo, 2008; Sabaheta Gačanin, *Sve na Zemlji sjena je Ljepote: Ontološka poetika jednog sufijskog divana – Šejh Hatemov Divan*, Sarajevo, 2011. (knjiga je objavljena i na engleskom jeziku pod naslovom: *The Persian Divan by Ahmad Khatem Aqovalizade*, Peter Lang, Bern, 2011); Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, Sarajevo, 2015; Berin Bajrić, *Stihovima ka sjedinjenju: Tahmis Abdullaha Salahuddina Uššaqija Bošnjaka na al-Busirijevu poemu Qašīda al-Burda*, Sarajevo, 2015; Amina Šiljak-Jesenković, *Odrzi ljubavnih mesneviya u stihovima bošnjačkih divanskih pjesnika*, Sarajevo, 2016; Adnan Kadrić, *Kontrastivna metoda u opisu bosanskog i turskog jezika u Bosni u 19. stoljeću: bilingvalna gramatika Bosanski turski učitelj Ibrahima Edhema Berbića*, Sarajevo, 2018; Dželila Babović, *Kaside bosanskih pjesnika na arapskom jeziku*, Sarajevo, 2018. Pored navedenih studija, naučni istraživači sa Orijentalnog instituta u proteklom periodu objavili su veliki broj naučnih i stručnih članaka u eminentnim časopisima u zemlji i inostranstvu, čije naslove zbog ograničene dužine ovog rada nećemo navoditi.

nata i rukopisa u Arhivu Predsjedništva Vlade Republike Turske, Univerzitetskoj biblioteci, Gradskoj biblioteci i Biblioteci Sulejmanija u Istanbulu. Građa koja je bila predmet istraživanja uglavnom se odnosi na Bosnu i bosanske autore koji su pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Snimljeni rukopisi i arhivski dokumenti su mikrofilmovani ili su u printanoj verziji i nalaze se pohranjeni u rukopisnoj zbirci i arhivu Orijentalnog instituta.

Pored aktivnosti na istraživanju i snimanju rukopisne građe u drugim rukopisnim zbirkama, paralelno su se nastojala osigurati sredstva za otkup rukopisa iz privatnih kolekcija. Uprkos ograničenim materijalnim sredstvima, Orijentalni institut je 2002. godine uspio otkupiti 34 rukopisna kodeksa iz porodične zbirke uglednih sarajevskih porodica Vatrenjak i Mujezinović. Dio rukopisa, tačnije njih 21, u rukopisnu zbirku Orijentalnog instituta pristigao je kao poklon pojedinaca koji su na taj način željeli dati vlastiti doprinos revitalizaciji Instituta.

Obnova rukopisne zbirke Orijentalnog instituta kroz otkup rukopisa tekla je relativno sporo. Nedostatak finansijskih mogućnosti i odgovarajućeg prostora neophodnog za valjanu pohranu rukopisa utjecali su na to da je na Institutu donekle zanemarena nabavka novih rukopisa i restauracija postojećih. S druge strane, jačale su aktivnosti na istraživanjima i naučnoj obradi rukopisnih djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Rukopisi koje su pisali autori porijeklom iz Bosne a koji su sačuvani u drugim bibliotekama, arhivima i zbirkama širom svijeta korišteni su kao primarni izvori za brojne objavljene knjige i radove naučnih saradnika Orijentalnog instituta u oblasti opće i kulturne historije.¹⁷

Sve učestalija primjena IT tehnologija u oblasti arhivistike i humanističkih nauka u Orijentalnom institutu prepoznata je kao otvorena mogućnost za obnovu i revitalizaciju rukopisne zbirke kroz digitalizaciju i digitalnu obradu rukopisa. U tom smislu, od 2008. kontinuirano se radi na digitalizaciji cjelokupne rukopisne zbirke, a od 2015. započinje višegodišnji projekt pod radnim naslovom “Izrada digitalne platforme orient.digi.unsa.ba i izrada jedinstvenog digitalnog registra osmanskih dokumenata o Bosni”.

Kontinuirani rad Orijentalnog instituta koji od njegova osnivanja davne 1950. godine nije prekinut niti jednog dana, pa čak i u najtežim ratnim uvjetima tokom srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992–1995) polučio je značajne rezultate. Unatoč strahovitom stradanju i uništenju rukopisnih, arhivskih i bibliotečkih fondova, danas nakon 70 godina postojanja i djelovanja Orijentalnog instituta on svjedoči da gnusan čin materijalnog, odnosno fizičkog uništenja nije mogao izbrisati suštinski karakter Instituta, a to je da se historija pamti, piše i govori na temelju činjenica.

Iako nikada neće biti moguće nadoknaditi zauvijek izgubljeno, saradnici Orijentalnog instituta neumorno rade na obnovi i proširenju arhivskih i rukopisnih fondova te čuvanju građe koja služi kao pouzdan izvor za pisanje kulturne, duhovne, intelektualne, ekonomske i opće historije Bosne u doba osmanske vladavine. Primjena savremenih metoda u revitalizaciji arhivskih i rukopisnih fondova, međuinstitucionalna saradnja, podrška akademske zajednice i državnih institucija doprinose “otvorenosti” i “vidljivosti” Orijentalnog instituta u zemlji i svijetu. Golgota stradanja koje je pretrpio i uzdizanje iz pepela baš poput feniksa u savremenoj historiji učinile su Orijentalni institut simbolom kulturnog pamćenja i institucijom od nacionalnog značaja.

U danima obilježavanja tridesete godišnjice stradanja Orijentalnog instituta, mladi turkolog Emrah Seljaci spjevao je jedan tarih o stradanju Orijentalnog instituta. Tarih je kratka pjesnička forma kojom se ovjekovječuje određeni događaj ili povod, pri čemu posljednji distih (*bejt*) zbirom brojčane vrijednosti slova daje datum dotičnog događaja. Ovaj tarih je napisan na osmanskom turskom jeziku, u maniru divanske poezije, koja se već stoljeće i po više ne piše na ovim prostorima. Pisati na jeziku koji odavno nije u upotrebi i nad kojim bdiju samo neumorni istraživači i čuvari kulturnoga i književnog blaga doista je nesvakidašnji poduhvat, vrijedan svakog spomena, ali i izraz ponosa onim dijelom našeg identiteta koji je iznjedrio na stotine pjesnika i na hiljade djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. To je uspomena i podsjećanje na dane kada su Bosanci i Hercegovci i sami bili baštinici jedne kozmopolitske tekovine i civilizacije kakva je orijentalno-islamska civilizacija.

TĀRĪḤ MANZŪMESĪ

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1.

Gūş edin ey şādiḳānum, Dār-ı 'İlm olmuş ḥarāb
Yek ḥikāyet eydeyim ben, şol kaşır olmuş ḥarāb

2.

Ḳavm-i Boşnāk pek sadāḳāt kıldı ecdādına, līk
Yed-i zālīm āteşinden bir serāy olmuş ḥarāb

3.

Şanlı tārīḥ sildilerdür zūlm-i bī-cān böyledür
'Aḳl-i cāhil şimşeginden bir cihān olmuş ḥarāb

4.

Ey Ḥudā müsteşriḳından rāzı ol Sen dā'imā
Bāğ u būsṭān, şad Bedaḥşān, nehr-i Nīl olmuş ḥarāb

5.

Kān-ı 'ilm dersen şahīḥdir, genc-i 'ummān hākezā
Seyf-i düşmen darbesinden bir ḥızān olmuş ḥarāb

6.

Yazmalardan dem akar, demden demādem dem çıkar
Bir demendān yaktı Beyt'ül-Şarḳiyāt, olmuş ḥarāb

7.

Elf ḥurūf her derkenār āteşte olmuş intifā'
Aktı nardan çeşmemizden bir bülāğ olmuş ḥarāb

8.

Öldü bin cān derse sā'il kul li-māzā āh ider
Pis yezidān yaktı eyvān, şimdi cān olmuş ḥarāb

9.

Hem şehādet şerbetinden bunca insān verdi cān
Hey efendī, bī-ḥabersin, bir Uhud olmuş ḥarāb

10.

Çerḫ-i eflāk durdu berrāk çün ki cild-bend yok olur
Āh u zār eyler alev bin nūr-çerāğ olmuş ḥarāb

11.

Sen demişsin ey dirīgā ey dirīgā ey dirīg
Hem de şol Emrāh Visōḳī vāh deyüb olmuş ḥarāb

12.

Söyle tārīḥ hey be şā'ir; ben de "gaybet" söyledüm
Cām-ı İskender-i Rūmī ol zemān olmuş ḥarāb

*

Ġaybet (غيبـت):

1000 + 10 + 2 + 400 = 1412. (1992)

*Poslušajte, vi odani, kuća nauke se sruši
Da vam priču ispričam ja, ovaj dvor se uruši*

*Precima su svojim Bošnjaci baš odani bili
Al' s vatrom od ruka zalima ovaj saraj se sruši*

*Slavnu povijest izbrisaše, pa to je zulum bez duše
Od munje uma neznalice jedan svijet se sruši*

*O Bože, Ti razi budi s orijentalistima na v'jeko
Vrtovi krasni, hiljad' Bedaḥšana, rijeka Nil se sruši*

*Ispravno je ako kažeš okno znanja il' riznica okeana
Od udaraca sablje dušmana jedna riznica se sruši*

*Iz rukopisa krv lije, iz krvi vazda dah bije
Jedna buktinja dom orijentalistike spali i poruši*

*Hiljad' slova, svaka margina u vatri potpuno nesta
Iz oč'ju nam suze prokapaše, jedno vrelo presuši*

*Pita l' neko: zašto plačeš, kad toliko ljudi umrije
Pogane jezidije spališe dvore, pa se duša sad sruši*

*Od pića šehidskoga tol'ko ljudi dušu preda
E efendi, ništa ne znaš, brdo Uhud se sruši*

*Kruženje nebesa jasno stade, jer toliko registara nestade
A plam sad uzdiše i nariče, hiljad' uljanica se sruši*

*Ti si reko, ovaj, ovaj, šta zbi se, ovaj
I Emrah Visoki ovaj, uzdišući se sruši*

*Reci tarih o pjesniče, a ja 'gajbet' izrekoh
Ogledalo Aleksandra Velikog se tad sruši.*

Emrah Seljaci

August u kojem su gorjele knjige: dnevnik sjećanja

Sjećam se kraja augusta 1992. godine. Imala sam osam godina. Stan na Trgu Pere Kosorića u Sarajevu. Izbjegli smo iz Hrasnice zbog najavljenog napada na Stojčevac. Moja dvogodišnja sestra, majka i ja gledamo vijesti na televiziji. Preko cijelog ekrana plamen. Majka plače. Sestrica pokazuje prstom u ekran i kaže da gori naša kuća. Majka joj govori da ne priča gluposti. Nisam u tom trenutku znala da gore knjige i da će ta slika s TV ekrana i dobro poznati okvir prozora koji liže crveni plamen jednoga dana biti i moj dom. Biblioteka. Nisam znala da gori biblioteka, dom svih nas u Bosni i Hercegovini, naša prošlost, sadašnjost i budućnost – Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. Slika Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine običi će svijet i postati jedan od simbola ratnog stradanja naroda Bosne i Hercegovine.

“Svjedoci fatalnog događaja, među kojima i nekoliko djelatnika NUBBiH, sjećaju se da je granatiranje zgrade počelo oko 21 sat, a plamen koji je time izazvan pojavio se neposredno nakon toga. Zgrada je pogođena s više desetina granata. Vatrogasci koji su se našli na licu mjesta, suočeni s masovnom snajperskom i minobacačkom vatrom, koja je zasipala prostor oko zgrade, i nedostatkom vode, nastojali su da spase što se spasiti moglo, ali nisu mogli mnogo učiniti da zaustave vatrenu stihiju.” (Kujundžić 2002: 5)

U požaru je izgorjelo blizu 2 miliona bibliotečkih jedinica, uključujući i centralni katalog. Nepostojanje centralnog kataloga i danas otežava rekonstrukciju fondova. Spašeno je svega 20 % bibliotečke građe, koju jednim dijelom čini raritetna građa. Raritetna građa se u skladu s bibliotečkim standardima izdvaja u zasebne fondove, čuva i daje na korištenje u skladu s posebnim uslovima. Tako je Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH unutar fondova imala formirane specijalne zbirke: Zbirka rariteta (stare, rijetke i posebno vrijedne stampane knjige), Rukopisna zbirka (rukopisne knjige, pojedinačni rukopisi i arhivska građa), Kartografska zbirka (geografske karte, atlasi, planovi, turistički vodiči), Grafička zbirka (umjetničke slike, grafika, crteži, reprodukcije, razglednice, fotografije, plakati, katalogi umjetničkih izložbi i drugi grafički materijal), Muzička zbirka (muzikalije) i Zbirka doktorskih disertacija u rukopisu odbranih na univerzitetima SFRJ.

Priča o Specijalnim zbirkama Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH počinje šest godina nakon osnivanja biblioteke, 1951. godine. Prvi načelnik Odjeljenja za Specijalne zbirke bio je Ljubinko Popović, a nakon njega uslijedila su i druga imena bosanskohercegovačkog bibliotekarstva Mahmud Traljić, Amra Rešidbegović kao i današnja voditeljica Muamera Smajić. Ne treba zaboraviti ni osnivačicu kartografske, grafičke i muzičke zbirke Šemsu Čaušević, čiji je doprinos razvoju Odjeljenja bio od velike važnosti. Među voditeljima kartografske i grafičke zbirke, nalazi se i moje ime. Radila sam u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH od oktobra 2008. do januara 2016. godine. U tom periodu stjecala sam prve bibliotečke vještine i kompetencije na Odjeljenju za specijalne zbirke. Susret s bibliotečkom građom koja se nalazi na ovom Odjeljenju u meni je od samog početka budio poseban osjećaj prema važnosti baštine, pripadnosti, ali i osjećaj sjete zbog izgubljenog u augustu 1992. godine. Rad u ovoj instituciji i danas zauzima posebno mjesto u mojoj bibliotečkoj karijeri. Bile su to godine učenja, upoznavanja, prvih izložbi, prvih samostalnih radova i divnih prijateljstava koja traju i danas. Rad s mentoricom Amrom Rešidbegović otvorio mi je mnoga vrata u bibliotečkoj zajednici, a njena podrška poslala u svijet bibliotekarstva izvan Bosne i

Hercegovine. Ovaj kratki osvrt na moj rad u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH ima za cilj podsjetiti čitateljice i čitatelje na važnost uloge biblioteke u razvoju pojedinca i društva. Čini mi se da još ni danas ne razumijemo zašto su nam potrebne biblioteke. Biblioteke nisu skladišta knjiga i baza podataka – biblioteke su prošlost, sadašnjost i budućnost svakog pojedinca.

Kada govorimo o bibliotečkoj djelatnosti, uvijek je važno kazati da je bibliotekarstvo oduvijek počivalo na standardima, pravilima, smjernicama... Bibliotečka djelatnost se kroz stoljeća transformiše i prilagođava potrebama ljudi. Pred početak rata, Biblioteka je izradila “Plan zaštite i spašavanja bibliotečke građe od elementarnih i drugih nepogoda”, koji su pripremile mr. sc. Sonja Polimac i mr. sc. Amra Rešidbegović. Plan je bio detaljan, s tačnim uputama za pakiranje i izmještanje građe u slučaju nužde. Međutim, pomotnja koja nastala usljed ratnih djelovanja doprinijela je da raritetna bibliotečka građa obilježena kao “Bosniaca” bude smještena u metalne sanduke, a ostali rariteti u drvene. Prema kazivanjima Amre Rešidbegović, što je i zabilježeno u knjizi “Blago Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH”, zaštitu bibliotečke građe organiziralo je nekoliko grupa:

“Iako stihijski i nepovezano, zaštitu spomeničke građe svih vrsta, pa i fondova NUBBiH, tada je poduzelo nekoliko grupa. Jednu grupu je vodila Azra Begić, tadašnja direktorica Umjetničke galerije BiH. Ova grupa / komisija radila je na donošenju plana zaštite građe svih kulturnih institucija u ratnim uvjetima i pomogla je da se spasi građa Biblioteke grada Sarajeva. Članica prve postavke te Komisije Amra Rešidbegović je od Nihada Čengića, također člana komisije, a danas svjetski priznatog restauratora i konzervatora, zatražila da obiđe Vijećnicu i preporuči najsigurnija mjesta za smještaj i zaštitu najvrednije građe. Ubrzo je tamo prenijela jedan dio građe, a drugi dio građe prenio je Duško Toholj u toku požara 25. avgusta 1992. godine. Zbirke rukopisa i rariteta tako su bile spašene od požara. Stari drveni sanduci napunjeni dokumentarnim bosanskohercegovačkim blagom su tokom rata i nakon njegovog završetka prešli dugi podrumski put, počevši od Vijećnice, pa preko Bosanskog kulturnog centra (BKC), atomskog skloništa u naselju Ciglane, zgrade Jugoslovenske lutrije i zgrade redakcije časopisa *Odjek*, do današnjeg magazina u bivšoj kasarni Maršal Tito.” (Ovčina *et al* 2018: 7)

Drugu grupu pod nazivom “Kulturna brigada” predvodio je Josip Pejaković. Prije požara osigurao je prijevoz jednog dijela fonda “Bosniaca” kamionima iz Vijećnice u Bosanski kulturni centar i atomsko sklonište Ciglane.

“Rukopisi ne gore”, poznata rečenica iz Bulgakovljeva romana “Majstor i Margarita”, ipak će se pokazati istinitom, jer su najvredniji primjerci koji svjedoče o državnom, naučnom i kulturnom identitetu Bosne i Hercegovine spašeni.

Godine 2003, nakon što je završena revizija fonda Specijalnih zbirki, ustanovljeno je da je od ukupno 200.000 bibliotečkih jedinica ovog fonda sačuvano 19.700. Najvećim su dijelom sačuvani rariteti i rukopisi te jednim dijelom kartografska i grafička zbirka. Izdvojiti ću neke od njih. Posebno mjesto u kartografskoj zbirci zauzima atlas Abrahama Orteliusa, tzv. preteča modernog atlasa. Sačuvan je od požara. S pažnjom sam uzimala u ruke taj jedinstveni primjerak. Nakon što sam primijetila da svakog puta dobijem specifičan ljubičasti osip po rukama poznat svima koji rade sa starom građom, počela sam nositi bijele flanelne rukavice. Papir i boje kojima je iluminiran nisu izgubile na postojanosti. Autor ovog atlasa je Abraham Ortelius, kartograf rođen 1527. godine u Antwerpenu. Studirao je geografiju i historiju. Najprije se počeo baviti iluminiranjem karata pa je potom postao i kartograf. Prvo izdanje atlasa “Theatrum Orbis Terrarum” (Teatar svijeta) objavljeno je 1570. godine. Jedna od njegovih specifičnosti jeste da u njemu kartograf navodi izvore na osnovu kojih je izrađivao karte. Za atlas se vezuju različite anegdote. U jednoj od njih, kardinal Espinoza zamjerio je Orteliusu jer nije na karti Španije ucrtao ime njegova rodnog sela Martimunoza pa mu je vratio atlas da to

Karta iz Orteliusova atlasa

učini. Ortelius ga je poslušao, ucrtao Espinozino rodno selo i vratio mu primjerak atlasa. Izdanje koje baštini Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH potječe iz 1592. godine. Prilikom izlaganja atlasa korisnicima, uvijek smo otvarali stranicu na kojoj je predstavljena iluminirana geografska karta Bosne. Od ostale kartografske građe izdvojila bih i Meractorovu kartu “Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte” iz 1590. godine. Restauratori su je konzervirali i moguće je rukovati kartom bez brige da će biti oštećena.

Sjećam se da sam tokom revizije pronašla jednu kartu koju je plamen dohvatio u cijelosti. Na karti su se jedva nazirali pojedini ucrtani dijelovi. Bila je položena na specijalnom restauratorskom papiru. Nakon što je pomaknuta s podloge na kojoj je bila položena, pretvorila se u pepeo. Proces pretvaranja u pepeo nije trajao više nego jedan treptaj oka. Osjetila sam tegobu u tom trenutku.

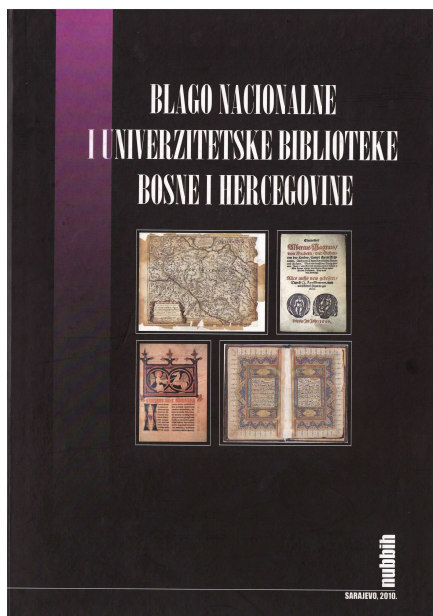
U sjećanju mi je ostao i umjetnički portret iz austrougarskog perioda. Riječ je o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku. Portret Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka (dimenzija 85 x 138 cm) potječe iz austrougarskog perioda. O Ljubušaku bosanskohercegovačka baština pamti mnogo toga. Rođen je 1839. godine u Vitini (u blizini Ljubuškog), školovao se u Hercegovini i mnogo putovao svijetom. Važi za velikog pokretača književne i kulturne historije Bošnjaka. Poznat je i kao sakupljač narodnog blaga. U Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH je i njegov arhiv, gdje se može vidjeti koliko je doprinio razvoju leksikografije u našoj zemlji. Bio je gradonačelnik Sarajeva (1877–1878). Imala sam u planu istraživati njegov arhiv, ali još mi se nije ukazala prilika. Istražujući živote ličnosti iz bosanskohercegovačke prošlosti koje sam gledala na umjetničkim slikama i fotografijama u grafičkoj zbirci, doći ću na ideju da radim dvije izložbe: “Prve učiteljice u BiH” i kasnije “Muze: bosanskohercegovačke naučnice i umjetnice”. Mnogo je fotografija “bezimernih žena” pohranjeno u našim bibliotekama, arhivima i muzejima. Još uvijek čekaju da njihove priče budu ispričane. Nakon izložbe “Prve učiteljice u BiH” upoznala sam članove porodica koji su se javili nakon što su na izložbi ili putem televizijskih priloga vidjeli poznata lica. Sjećam se jednog ljekara u penziji koji je prepoznao svoju tetku učiteljicu Emu Dittmer pa mi je došao ispričati njenu cijelu priču koju je i zapisao. Došla je i kćerka Nafije Sarajlić sa svojom prijateljicom, donijela majčine fotografije koje brižno čuva i dugo pričala o njoj. Bila je sretna što njena majka nije zaboravljena, jer je činila mnogo za obrazovanje svojih đaka.

Tragajući za načinima očuvanja i promocije zbirke, kolegica Muamera Smajić i ja pokrenut ćemo prvi portal s digitalnom zbirkom. Iako smo nailazile na razne prepreke, uspjele smo koristeći Omeku, softver u otvorenom kodu i besplatan locloudhosting pokrenuti prvu online digitalnu zbirku Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH. Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH nastavila je i danas koristiti Omeku, ali uz bolji hosting na veb domeni nub.ba i bogatije kolekcije.

Rad sa starom i raritetnom građom ostavio mi je mnogo lijepih sjećanja i naučio me mnogo o bosanskohercegovačkoj naučnoj i kulturnoj prošlosti. Ova vrsta bibliotečke građe neiscrpan je izvor za nova originalna istraživanja. Ima za svakoga ponešto, i za historičara, i za lingvistu, i za medicinara, i za geografa... Kažu da ako želiš uništiti jedan narod, onda trebaš prvo uništiti njegovo obrazovanje. Bez kvalitetnih biblioteka, nema kvalitetnog obrazovanja. Razvojem biblioteka odupiremo se nestajanju, gradimo budućnost za one koji ostaju. Čuvajmo biblioteke da duže trajemo! ■

Literatura

- Kujundžić, E. (2002). Deset godina od razaranja Vijećnice – Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine: (1992.-2002.). *Bosniaca*, 6/7, 5–7. <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/352/355>
- Ovčina, I., Smajić, M., & Grebović-Lendo, N. (Eds.). (2010). Blago Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine = Treasures of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

“Ми чувамо историју”

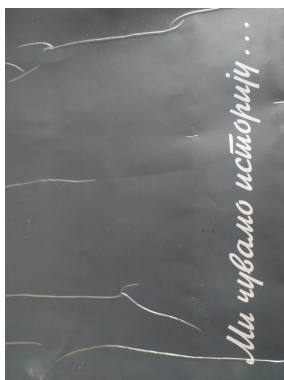
Petak, 7. februar 2014. godine. Beograd, ulica Strahinjica bana, Dorćol. Nakon jutarnje kafe i doručka, kolega i ja se spremamo za još jedan radni dan u Arhivu Jugoslavije. Reklo bi se, zadnji tokom ovog istraživačkog boravka, jer već za naredni dan, imamo ovjerene povratne karte za Sarajevo. Uobičajenim putem, beogradskim ulicama, Gospodar Jevremovom pored Vukovog i Dositejevog muzeja do Studentskog trga. Zatim javnim prijevozom od Studentskog trga do Ortopedskog zavoda, pa najugodnija šetnja Bulevarom vojvode Putnika do Topčiderske zvezde, gdje se nalazi Arhiv Jugoslavije. Prvobitno izgrađena kao Dom kralja Aleksandra I za učenike srednjih škola, zgrada je idejno rješenje arhitekta Vojina Petrovića, a izgrađena je kao zadužbina na inicijativu i uz novčanu podršku kralja Aleksandra I Karađorđevića. Glavnom fasadom okrenutom prema Topčiderskoj zvezdi, ovaj objekat izgrađen je početkom 30-ih godina 20. stoljeća. Kako to obično biva s ovakvim objektima, a i s obzirom na dinamiku promjena u narednim decenijama, objektu je više puta promijenjena namjena, od prostora za smještaj njemačke vojne komande tokom Drugog svjetskog rata do smještaja polaznika političke škole tokom 1950-ih godina. Krajem 1960-ih godina, o kojima prikupljam arhivsku građu za izradu doktorske disertacije, Savezno izvršno vijeće Jugoslavije donijelo je odluku o dodjeli zgrade na korištenje Arhivu Jugoslavije. I dok uobičajeno komentarišemo kako je to veoma smisleno, jer istraživačima, ali i uposlenicima arhivske službe nudi ono što je potrebno, dovoljno korisnog prostora i mir za nesmetan istraživački rad, već smo na ulazu u čitaonicu, za čijim radnim stolovima sjede nama poznata lica. Nekoliko iskusnijih istraživača, koje smo upoznali tako što smo prvo čitali njihove knjige i radove, ali i značajan broj mladih istraživača, doktorskih kandidata koji u mnoštvu arhivskih fondova i zbirki traže svoje mjesto pod suncem i priliku za znanstvenu afirmaciju. Nismo prvi put u Beogradu, niti smo prvi put u arhivu. Poslovična uslužnost arhivskog osoblja i spremnost na podršku osvjedoči se svakoga dana kada dođemo. Idemo do prvih slobodnih mjesta u čitaonici, pripremamo se za rad i susret s brojnim, manje ili nikako poznatim pričama, ljudima iz daleke i bliže prošlosti, ulazimo u povijest. Stotine fondova i zbirki na raspolaganju, hiljade arhivskih kutija, stotine hiljada dokumenata. Svaki od njih govori o sebi, za sebe, ali i za nas. Iz fonda Savezne komisije za vjerska pitanja prikupljam građu o Islamskoj zajednici u jugoslavenskom socijalizmu, o promjenama kroz koje je prolazila zajedno s drugim crkvama i vjerskim zajednicama, o njenim specifičnostima, o mjestu i ulozi zajednice muslimana u širem vremenskom rasponu od nekoliko decenija od kraja Drugog svjetskog rata nadalje. Prethodnih sam dana prikupio, snimio i arhivirao brojne izvještaje, dopise, propise, pisma i zabilješke. I dok pristupam novoj arhivskoj kutiji, otvaram prve dokumente, sjećam se početka rada, kada me, kao mladog asistenta, uvaženi kolega i akademik ohrabrio kazavši da samo treba “ući u Arhiv i ideje će same doći”.

Jedna za drugom smjenjuju se arhivske signature, dokumenti. Pojedine letimično gledam, većinu detaljno čitam, bilježim u radnu bilježnicu i snimam. U petak 26. jula 1963. godine u 5 sati i 17 minuta “divni grad Skoplje” zadesila je velika katastrofa te ga “strahovitim i nezapamćenim zemljotresom gotovo u cijelosti uništila”. Dokument mi nadalje govori kako je jednim ranijim “raspisom” Vrhovnog islamskog starješinstva stavljena dužnost “da se po svim odborima IVZ održe komemorativne sjednice, da se svi imami do krajnjih mogućnosti angažuju u akcijama narodnih vlasti među svojim džematlijama za prikupljanje dobr. priloga u novcu i naturi i da vjerski službenici apeluju na svoje džematlije i sami da im budu primjer u široko organizovanoj pomoći davanja krvi za postradale. Konačno je stavljeno u dužnost odborima IVZ da o poduzetim akcijama i postignutim rezultatima izvijeste svoja republička starješinstva IVZ”. Isti dokument dalje kaže da je tadašnji reisul-ulema Sulejman ef. Kemura posjetio mjesto stradanja kako bi se lično uvjerio u razmjere katastrofe. Viđeno je, navodi se, daleko prevazišlo “sve moje dotadanje predodžbe koje sam o toj katastrofi imao na osnovu izvještaja u štampi, na radiju i televiziji”. Raspis nas dalje upozna s detaljima uništene gradske infrastrukture, porušenih objekata, crkava, džamija, vjerskih i kulturnih objekata. I time nam otvara perspektivu za sagledavanje negativnih posljedica prirodnog fenomena, kakav je zemljotres, na jednu urbanu sredinu, mikroprostor, koji u narednim danima, mjesecima i godinama postaje mjesto borbe za obnovu ideje života, ali i političku borbu među jugoslavenskim republikama, naročito nakon još jedne trage-

dije koja je nekoliko godina poslije pogodila bosanskohercegovački grad Banju Luku, o čemu istovremeno istražuje jedan naš student, koji piše diplomski rad. Smjenjuju se slike života iz šezdesetih godina 20. stoljeća. Sada reisul-ulema S. Kemura s republičkom i saveznom komisijom za vjerska pitanja raspravlja o mogućnostima denacionalizacije objekta Hadadan džamije u Jajcu, o čemu je u više navrata razgovarao s osobljem bilo republičke, bilo Savezne komisije za vjerska pitanja. Ni druga strana, Savezna komisija za vjerska pitanja, nije ništa manje zainteresirana da sazna konačan ishod zahtjeva za denacionalizaciju objekta džamije, koji je prethodno bio nacionalizovan, a o čemu se Sekretarijat za upravno-pravne poslove Skupštine Opštine Jajce oglasio u septembru 1964. godine naglasivši kako smatra da “ne bi trebalo dozvoliti denacionalizaciju ‘džamije’. Istina je da je na mjestu sadašnjeg objekta bila džamija, da je ista srušena i na istom mjestu početa podizati nova džamija, da sadašnji objekt ima izvjesno obilježje džamije, da je od 1946. godine objekt korišten kao magazin, da danom nacionalizacije nije bila korištena u vjerske svrhe i da Vakufsko povjereništvo u Jajcu nije pismeno postavljalo pitanje iseljenja magazina i dovršenja džamije sve dok nije objekt nacionalizovan, jer su primali zakupninu”. Dalje iščitavam da je Komisija za vjerska pitanja smatrala “da bi se u pogledu naknade trebalo ići na pogodbu i dati pristojnu naknadu za predmetni objekt, s obzirom na materijalni položaj ove vjerske zajednice”, a potom slijedi urgencija u kojoj S. Kemura detaljno obavještava Saveznu komisiju za vjerska pitanja o slučaju Hadadan džamije pa naglašava kako je zapravo riječ o povredi zakonitosti jer “džamija nije mogla biti nacionalizovana” i ističe da smatra da se ni “iz čisto političkih razloga nije smjelo pristupiti pretvaranju bogomolje u plesnu salu u kojoj će se točiti alkohol i muzicirati, jer to sa vjerskog stanovišta predstavlja oskrvnuće”. “Svakome je jasno”, ističe dalje Kemura, “da će taj akt izazvati veliko negodovanje među vjernicima i stvoriti kod njih – u najmanju ruku – osjećaj neraspoloženja. Osim toga sigurni smo da ovaj događaj neće ostati neprimijećen i u inozemstvu, naročito u islamskim zemljama i da će ga neprijatelji naše zemlje koristiti u propagandne svrhe.” A onda opet Skoplje i “Poslanica Reis-ul-uleme Islamske vjerske zajednice u SFRJ, poslata islamskim narodima”, u kojoj, opisujući tragediju izazvanu zemljotresom, naglašava kako “tragedija Skoplja predstavlja tragediju svih jugoslavenskih naroda. Ona je u isto vrijeme tragedija svakog pojedinca, svake grupe i svake zajednice. Pripadnici Islamske vjerske zajednice u SFRJ duboko su osjetili bol ove tragedije, kao što su ga osjetili i ostala njihova braća i sugrađani. Oni tragediju Skoplja gledaju iz dva aspekta: vjerskog i patriotskog. Osjećaju bol tragedije Skoplja, jer su sinovi ove zemlje i jer je Skoplje jedan od najljepših gradova zemlje i glavni grad jedne od jugoslavenskih republika. Kao muslimani oplakuju katastrofu Skoplja u kojoj je kobni zemljotres uništio sve džamije i sve druge islamske istorijske i kulturne spomenike”. I tako dalje, i tako redom. U čitanju izvorne arhivske građe najčešće izgubite pojam o vremenu pa vas osoblje Arhiva ili neko od kolega podsjeti da je vrijeme za pauzu ili da je radno vrijeme isteklo. A upravo je bilo isteklo radno vrijeme. Nakon pozdravljanja s kolegama i osobljem Arhiva, idemo nazad, ali obično šetamo kako bismo ispunili dnevnu dozu neophodne fizičke aktivnosti. U kasnim poslijepodnevima već smo u hotelu. Pakujemo se za povratak kući, ali nemir unose vijesti iz Sarajeva!

Zapaljena je zgrada Predsjedništva Bosne i Hercegovine kao rezultat masovnih protesta koji već nekoliko dana traju u urbanim centrima Bosne i Hercegovine. Znali smo da je već stradala Tuzla, sada smo na regionalnim TV stanicama uživo pratili kako gore dvije najreprezentativnije zgrade u strogom centru Sarajeva. I dok se smjenjuju informacije pomiješane sa dezinformacijama, moguće je sagledati konture onoga što Sarajevo pamti u nekoliko navrata iz svoje bliže ili dalje prošlosti. Vatrene stihija uništava kancelarijske prostore državnih, federalnih, kantonalnih i općinskih institucija. Vijesti sustižu jedna drugu, a društvene mreže, taj novi oblik i alat za iskazivanje mišljenja, ispunjavaju izjave pozvanih i nepozvanih da kažu šta se stvarno dešava. Komuniciramo s kolegama u Sarajevu. Zajednica historičara u Bosni i Hercegovini, ali i šire, ogorčena je saznanjem da u objektu Predsjedništva Bosne i Hercegovine gori arhivska građa Arhiva Bosne i Hercegovine i Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine. Oni koji su zapalili zgradu nisu ni znali da se tu nalazi Arhiv Bosne i Hercegovine, da se tu nalaze stotine fondova i zbirki, hiljade arhivskih kutija, stotine hiljada arhivskih dokumenata, brojne poznate i nepoznate priče. Od onih koji jesu znali gdje se nalazi Arhiv Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine, nije bilo svejedno arhivistima, historičarima, istraživačima i brojnim drugim entuzijastima. Neki viđeniji akteri savremene bosanskohercegovačke kulturne scene su se potrudili da relativiziraju uništavanje arhivske građe tvrdnjama kako se radilo o “spinovima režimskih medija i ljudi”, jer je, prema njihovoj interpretaciji, bilo važnije “rušiti režim” negoli iskazati zabrinutost o bosanskohercegovačkoj pisanoj baštini. Pitali smo se koji je dio bosanskohercegovačke povijesti upravo tada zauvijek izgubljen u paljevini arhivske građe. Da li će podaci iz fondova i zbirki, koji bi nam svjedočili sarajevskim trgovcima, vakufima, zadužbinama ili bilo koje drugo svjedočanstvo povijesti ikada biti pretočeni u historiju? Šta je s rukopisima i raritetnim knjigama? Pitanja se nižu jedno za drugim. Nakon vatrene stihije, zaključak je samo jedan: povijest imamo, historiju nećemo imati. I dalje je petak, 7. februar 2014. godine. Beograd, ulica Strahinjčića bana, Dorćol. Kofer za povratak u Sarajevo je spreman. Pored njega poklon knjige Arhiva Jugoslavije u reklamnoj i lijepo dizajniranoj kesi. Gotovo nevjerovatno, ali čitam slogan: “Ми чувамо историју...” ■

Za *Lingvazin* govori
Bernard COMRIE

Pitanja i prijevod s engleskog
Halid BULIĆ

Nikada se nisam susreo s pojedinim jezikom koji nije imao da mi kaže nešto zanimljivo o jeziku kao pojavi

Bernard Comrie

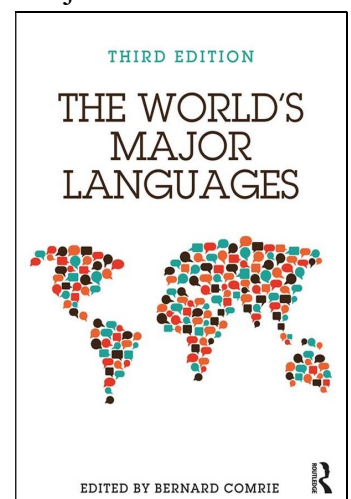
Lingvazin: Profesore Comrie, tokom svoje lingvističke karijere bavili ste se veoma raznovrsnim jezičkim temama. Temama obično pristupate iz tipološke perspektive, tragate za univerzalijama, a nije Vam stran ni multidisciplinarni pristup lingvističkim temama. Šta Vas je motiviralo da se bavite lingvistikom, a šta da jezičkim istraživanjima pristupate na način koji ste odabrali?

B. C.: Zanimaju me jezici otkad znam za sebe, iako sam odrastao u jednojezičnoj porodici u jednojezičnoj zajednici na sjeveru Engleske. Kada sam imao sedam godina, rekao sam svojoj majci da želim da naučim francuski, i mada sam siguran da je bila iznenađena, učinila je sve što je bilo moguće da mi pomogne, uključujući i “osvježavanje” svog “školskog francuskog”. Kao tinejdžer posuđivao sam sve knjige o jeziku, uključujući gramatike, iz lokalne javne biblioteke i trošio veliki dio svog džeparca na pedagoške gramatike iz serije *Teach yourself*. Nekoliko godina prije nego što sam krenuo na fakultet već sam otkrio da postoji predmet koji se zove lingvistika te da u akademskoj zajednici postoji čak i posao “lingvist”. Tako sam od tog trenutka znao šta želim da budem. Možda postoji neki alternativni univerzum u kojem ja nisam lingvist; ali možda i ne postoji.

Moja potraga za istraživačkim temama oduvijek je bila vođena mojim zanimanjem za Jezik (kao pojavu), tako da sam više vođen podacima nego teorijom, pri čemu bih pod ovim drugim podrazumijevao pristupe kao što su pokušaji razumijevanja ljudskog uma, ljudske kulture ili ljudske historije kroz Jezik. Želim razumjeti Jezik. Ako me Jezik nauči nečemu o umu, kulturi ili historiji, tim bolje, i ja zaista uživam u takvom radu, ali to nije ono što me prvenstveno pokreće.

Moje zanimanje za Jezik (kao pojavu) također je i veoma veliko zanimanje za pojedinačne jezike, u svoj njihovoj ogromnoj raznolikosti, pa sam pokušao da saznam što je više moguće o raznim jezicima svijeta, uzimajući uzorke iz svih dijelova svijeta. Iako je moja potraga u velikoj mjeri vođena podacima, još se nikada nisam susreo s jezikom koji nije imao nešto zanimljivo da mi kaže o Jeziku općenito, a sumnjam da ću ikada i naići.

Posljednjih godina posebno su me privukle mogućnosti kombiniranja rezultata iz lingvistike s onima iz drugih disciplina, kao što su populacijska genetika i arheologija, kako bi se omogućilo dublje razumijevanje prehistorijskih kretanja stanovništva i jezičkih kontakata. Posebno su zanimljivi slučajevi u kojima se lingvističke i populacijske genetske klasifikacije razlikuju, što ukazuje na smjenu jezika u prošlosti, npr., azerbejdžanski je očito turkijski jezik, ali su njegovi govornici genetski bliski drugim populacijama na Kavkazu, što sugerira veliku smjenu ranijeg neturkijskog jezika. To je interdisciplinarno istraživanje koje je postalo moguće tek u posljednjim desetljećima zahvaljujući brzom razvoju populacijske genetike; ranije se moglo samo nagađati.

Lingvazin: Istraživali ste jezike u različitim dijelovima svijeta, među kojima su Kavkaz i Papua Nova Gvineja. Imate iskustva u terenskom radu. Šta je u takvom radu privlačno, a šta naročito teško? Stječe se dojam da mnogi savremeni lingvisti uopće nemaju iskustva u terenskom radu. Mislite li da se mogu postizati izvrsni rezultati u teorijskim spoznajama o jeziku bez terenskog iskustva i istraživanja? Da li biste podijelili s čitaocima neku anegdodu s terenskog istraživanja?

B. C.: Uvijek sam imao poseban interes za egzotično, a to me je neizbježno dovelo do terenskog rada, iako, iz raznih praktičnih razloga, tek relativno kasno u mojoj karijeri. Moj glavni terenski projekt bio je u Papui Gvineji u mojim kasnim tridesetim godinama i mnogi moji prijatelji i kolege izrazili su čuđenje zašto bih, već kao redovni profesor, izabrao da trpim tegobe života u udaljenom ruralnom okruženju. Najveća privlačnost terenskog rada za mene kao lingvista je, naravno, prilika da se udubim u jezik koji lingvisti ili nikada ranije nisu proučavali ili je bio samo minimalno istražen. Ali neću poreći da postoji i uzbuđenje u susretu s novom kulturom, u uspostavljanju prijateljstva s ljudima sasvim drukčijim zaleđem, razumijevanju načina na koji pripadnici ljudske vrste reagiraju na veoma različita fizička i kulturalna okruženja. I da, postoje poteškoće. Kao dijete nisam smatran naročito avanturističkim duhom, a siguran sam da su se neki od rođaka i prijatelja iznenadili kada sam otišao u Papuu Novu Gvineju, a možda i više kada sam se vratio, pošto sam zaista preživio surovost života na terenu. Ali to je bilo jedno od najupečatljivijih iskustava u mom životu. I kao lingvist i kao osoba naučio sam mnogo iz interakcije s govornicima drugih jezika iz drugih kultura, i nadam se da sam barem na neki način makar malo uspio uzvratiti ovim pojedincima i zajednicama, naprimjer u razvoju pravopisa i drugih jezičkih resursa.

Međutim, priznajem da terenski rad nije za svakoga i da ima mnogo odličnih lingvista koji su dali veliki doprinos našem razumijevanju Jezika i jezika, a da se nisu bavili terenskim radom. Tako sigurno ne bih tvrdio da ne možete biti lingvist ako niste radili na terenu! Ne više nego što bih tvrdio da ne možete biti lingvist ako ne znate latinski – da navedem jednu paralelnu tvrdnju koju sam čuo anegdotski ranih 1970-ih. (Samo da se zna: imao sam devet godina latinskog u školi.)

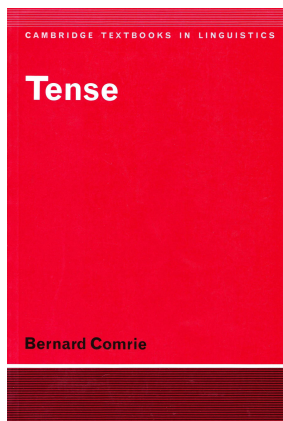
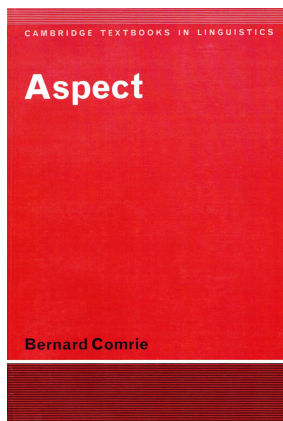
Ograničit ću se na jednu anegdodu. Dok sam proučavao tsez (dido), nakh-dagestanski (istočnokavkaski) jezik koji se govori na sjevernom Kavkazu, primijetio sam da postoje posebne riječi za ovce različite starosti, pa sam odlučio da popišem cijeli skup, tj. pojedinačne idiosinkratične termine i opći princip za generiranje novih termina. Primijetio sam da je mom informantu postajalo sve neugodnije zbog pitanja kako je broj godina za koje sam pitao postajao veći. Na kraju sam ga pitao u čemu je problem. On je odgovorio: “Ali mi bismo ovce bili pojeli mnogo prije toga!” Skup prirodnih brojeva je beskonačan, ali je život domaće ovce, avaj, veoma kratak. Općenito govoreći: čak i ako vas zanima lingvistika neke pojave, ne zaboravite da u vezi s njom mogu postojati relevantni kulturni faktori.

Lingvazin: Jedna od lingvističkih tema kojima se bavite jesu i rijetke pojave u jezicima. Možete li nam reći nešto više o rijetkim pojavama? Jesu li Vam neke od njih posebno zanimljive? Šta nas one mogu naučiti o ljudskom jeziku ili pojedinačnim jezicima?

B. C.: Kada sam počeo raditi kroslingvistički, najviše sam stavljao naglasak na traženje jezičkih univerzalija, ali se tokom dalje karijere ovo interesovanje promijenilo, pogotovo što se sve više univerzalija pokazivalo kao tendencije, a ne apsolutne univerzalije. Naprimjer, dominantni red riječi u rečenici u svim jezicima svijeta ima tendenciju da subjekt bude ispred objekta, ali postoje i oni jezici koji daju izuzetke, tako da *The cat caught the mouse* (‘Mačka je uhvatila miša.’) na malgaškom jeziku dolazi kao *Caught the mouse the cat*.

Rijetki fenomeni su ekstremni primjer ovoga: gotovo svi jezici svijeta čine X, ali mali broj njih čini suprotno. S jedne strane, ovo opovrgava validnost apsolutnih univerzalija, ali, s druge strane, postavlja pitanje zašto nailazimo na ovo krupno statističko iskrivljenje. Odgovori na ovo pitanje mogu biti različiti. Dozvolite mi da navedem par primjera.

Lahko je shvatiti zašto bi numerički sistem trebao imati osnovu 10 (decimalni) – imamo deset prstiju na koje možemo brojiti, a ovu ideju možemo proširiti i na neke druge osnove, kao što je 20 (na-

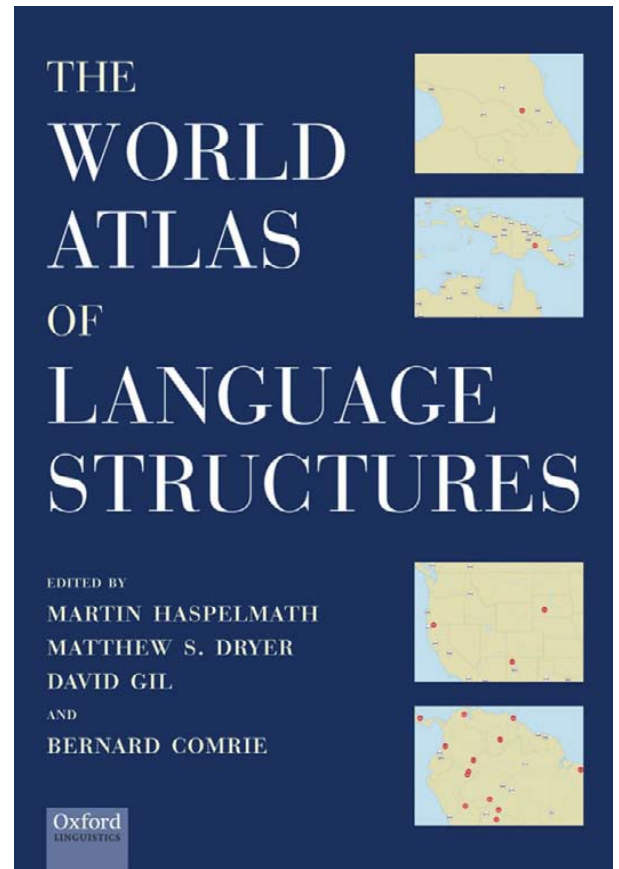

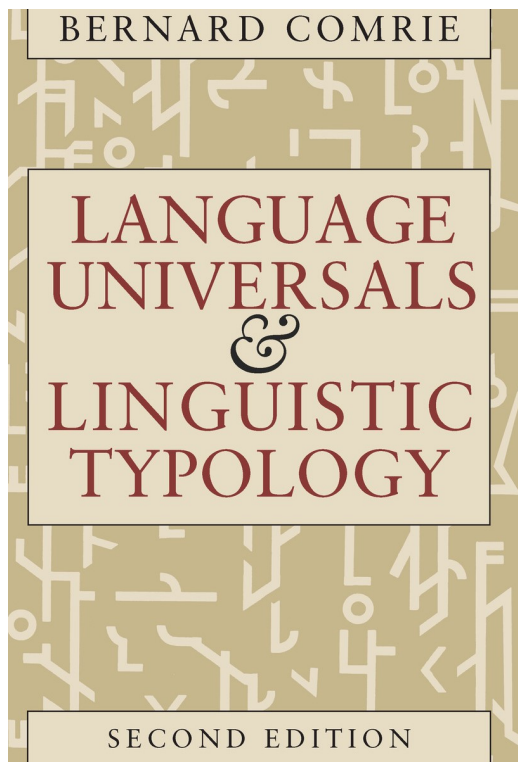
primjer, brojanje prstiju na rukama i nogama). I decimalni i vigesimalni sistemi su široko rasprostranjeni u svijetu. Ali neke numeričke osnove su rijetke, kao što je osnova 6, koja je pouzdano potvrđena u jamskim jezicima na jugu Nove Gvineje. Kao što je prvi opširno dokazivao australijski lingvist Nicholas Evans, čini se da se ovo odnosi na ograničenja u kulturnoj praksi koja je povezana s numeričkim sistemom, odnosno brojanju jamova. (Da, jezička porodica dobila je ime po povrću, s obzirom na njegov značaj u lokalnoj kulturi.) Jamovi se broje premještanjem s neprebrojane gomile na prebrojanu, a efikasno je ako svaka osoba nosi tri jama – sa manje od tri trajalo bi duže, sa više od tri postoji rizik da će ih ispustiti – i ako dvoje ljudi to rade u isto vrijeme – manje bi, opet, trajalo duže, a više bi povećalo šanse da se ljudi sudare. Stoga je 6 optimalna osnova s obzirom na prirodu zadatka. Dakle, ovdje nalazimo veoma praktičan razlog za izbor numeričke osnove, a ova je osnova kroslingvistički rijetka zbog toga što je s njom povezana aktivnost kroskulturalno rijetka.

U uvodu u morfologiju često se uči da, iako riječ može ili ne mora imati afikse, ona će nužno imati korijen, tako da možete imati riječi samo s korijenom kao što je englesko *house* i riječi tipa korijen + afiksi poput *house-s*, ali ne i riječi od samih afiksa poput **-s*. Tako na engleskom mogu odgovoriti na pitanje *Did you chase the cat?* ('Jeste li jurili mačku?') ponavljanjem glagola u odgovoru – *Yes, I chased it* – ili upotrebom pomoćne riječi za izražavanje prošlog vremena – *Yes, I did* – ali ne mogu jednostavno ostaviti sufiks za prošlo vrijeme – **Yes, I-d it*. U istraživanju koje sam radio s italijanskim kolegom Raoulom Zamponijem pronašli smo nekoliko jezika koji čine upravo to – uključujući *akabea*, izumrli jezik s Andamanskih otoka. Nešto više jezika ima leksičku jedinicu koja dosljedno ima nulti korijen, što je u suprotnosti s drugim leksičkim jedinicama iz te klase riječi koje imaju pravi (nenulti) korijen. U jeziku *selepet*, finisterre-huonskom jeziku na sjeveroistoku Papue Nove Gvineje, glagoli obično imaju pravi (nenulti) korijen, tako da u *tân-noho-ap* 'on mi je pomogao', *tân* je korijen 'pomoć(i)', *-noho* je sufiks koji označava direktni objekt u prvom licu jednine, a *-ap* označava i neposredno prošlo vrijeme i subjekt trećeg lica. Ali 'on me udario' je *noho-ap*, s dva sufiksa, ali bez korijena, kao kada bi se na engleskom reklo **he -d me*. (Podaci iz *selepet*a su od američkog lingvиста Kennetha A. McElhanona.) S obzirom na to koliko je korijen važan za razumijevanje značenja oblika riječi, očekivalo bi se da nulti korijeni budu bar veoma rijetki, možda čak i da ne postoje. Podaci pokazuju da jezik može tolerirati ograničeno pojavljivanje nultih korijena, bilo da su ograničeni na određenu leksičku jedinicu (kao u slučaju jezika *selepet*) ili da se mogu rekonstruirati na osnovu konteksta (kao u slučaju jezika *akabea*).

Ponekad se rijetki fenomeni nalaze "bliže kući", naprimjer, relativna klauza sa relativnom zamjenicom u inicijalnoj poziciji u "standardnom prosječnom evropskom" (*Standard Average European*) koja pokazuje sintaksičku ili semantičku ulogu relativizirane imeničke fraze unutar relativne klauze, kao u književnom engleskom *The man whom I see is a doctor* ili njen ekvivalent u bosanskom *Čovjek kojeg vidim je ljekar*. Ovaj način građenja relativnih klauza u velikoj je mjeri ograničen na evropske jezike (i neke jezike koji su bili u bliskom kontaktu s evropskim jezicima), i čini se da odražava širenje konstrukcije iz latinskog i grčkog. Ova je konstrukcija vjerovatno proizašla iz tipološki rasprostranjenije korelativne konstrukcije tipa "Which man I see, that man is a doctor" ('Kojeg čovjeka vidim, taj čovjek je ljekar'), sa slobodom reda riječi u ranijem indoevropskom, što je dopustilo pomjeranje *which*-klauze neposredno uz *doctor* te reinterpetaciju te kombinacije kao složene imenske fraze s glavnom imenicom *doctor* i *which*-klauzom kao atributom, tj. relativnom klauzom.

Kao što možemo vidjeti iz ovih primjera, rijetki fenomeni ne čine jedinstvenu klasu u smislu objašnjenja njihove rijetkosti, iako mogu baciti svjetlo na različite aspekte historije jezika, spoznaje i društvene upotrebe.

Lingvazin: Osim što ste proučavali rijetke pojave u jezicima, proučavali ste i jezičke univerzalije. Šta nas univerzalije mogu naučiti o ljudskom jeziku? Da li se broj poznatih i priznatih univerzalija povećava uporedo s otkrivanjem novih podataka o jezicima ili novih jezika ili se, pak, češće dešava da novi podaci opovrgavaju ranije ustanovljene univerzalije? Koje su, po Vašem mišljenju, najzanimljivije jezičke univerzalije?

B. C.: Kako je moj rad na univerzalijama i tipologiji napredovao, otkrio sam da se moja pažnja sve više udaljava od univerzalija prema varijacijama. Zsigurno postoje neke jezičke univerzalije, iako nije uvijek očigledno da su to specifično jezičke univerzalije. Naprimjer, dok neki jezici (poput engleskog i njemačkog) formiraju polarna pitanja promjenom reda riječi, nijedan jezik ne zahtijeva potpunu inverziju svih riječi u neograničeno dugim rečenicama – tako da bi pitanje koje odgovara s rečenicom *The future belongs to those who believe in the beauty of their dreams* (Eleanor Roosevelt) bilo *Dreams their of beauty the in believe who those to belongs future the?* – ali ovo je vjerovatno posebna manifestacija opće poteškoće koju ljudi imaju u invertiranju neograničeno dugih nizova u realnom vremenu (tj. bez zapisivanja i čitanja unatrag); ako niste naučili da izgovorite abecedu unatrag, onda će pokušaj da to učinite vjerovatno ići sporo, uz mnogo oklijevanja i / ili ispravljanja grešaka. Više se moglo pročitati u odgovoru na prethodno pitanje.

Lingvazin: Istraživali ste i grafijske sisteme koji se koriste u raznim jezicima svijeta. Ima li pouzdan podatak o tome koliko se pisama koristi u savremenom svijetu? Koliko su nelatinička pisma ugrožena sve većom dominacijom latinice? Čitaocima u Bosni i Hercegovini može biti naročito zanimljivo pitanje o ćirilici – koliko se ona danas koristi i postoji li realna mogućnost da bude ugrožena zbog upotrebe latinice ili drugih pisama?

B. C.: Smatram da, uz nekoliko izuzetaka, u slučaju jezika koji sami po sebi nisu ugroženi, nisu ugroženi ni u njima uspostavljeni sistemi pisanja. Ovo bi uključivalo ćirilicu (npr. za ruski, ukrajinski, bugarski), grčko, arapsko (npr. za arapski, perzijski, urdu), hebrejsko, etiopsko pismo (za neke jezike Etiopije), tradicionalne sisteme pisanja južne Azije (npr. devanagari za hindi itd.) te kopnenog dijela jugoistočne Azije (npr. tajlandski), plus sisteme pisanja koji se koriste za korejski, kineski i japanski – možda oko dvadesetak jasno diferenciranih sistema pisanja. Može doći do pojedinačnih smjena, npr. u zemljama govornog područja turkijskih jezika koje su postale nezavisne nakon raspada Sovjetskog Saveza – sve su preuzele obavezu da prijeđu s ćirilice na latinično pismo, ali i tri desetljeća nakon nezavisnosti neke i dalje muku muče s implementacijom.

Atatürk je Turskoj dao tri mjeseca da prijeđe s arapskog na latinično pismo, ali je 1928. godine stopa pismenosti procijenjena na manje od 10 %, tako da se većina Turaka prvi put opismenjavala na latiničkom pismu, a nije prelazila s arapskog na latinicu. Situacija bi bila sasvim drukčija u zemlji s nekoliko miliona pismenih stanovnika koja bi prešla na novo pismo. Ovo, naravno, ne isključuje mogućnost ograničenijih reformi, kao što je pojednostavljenje sistema pisanja akcenata na grčkom početkom 1980-ih, ili reforma ruskog pravopisa uvedena u Sovjetskom Savezu 1918. godine.

Međutim, postoji ugroženost nekih drugih tradicionalnih grafijskih sistema u jezicima koji sami po sebi nisu ugroženi, npr. tradicionalni sistemi pisanja koji potječu iz Južne Azije a koriste se u Indoneziji i Filipinima za jezike kao što je javanski, gdje je latinično pismo sada preuzelo prevlast pa su tradicionalna pisma sve više ograničena na ornamentalne funkcije.

Lingvazin: Posuđenice su također bile tema Vaših istraživanja. Jasno je da leksika stalno prelazi iz jednih jezika u druge. Kakva se leksika najviše posuđuje?

B. C.: Dobar uvid u to koji će se vokabular vjerovatno najmanje posuđivati može se steći na osnovu članka Urija Tadmora “Findings and results” u knjizi *Posuđenice na svjetskim jezicima*, koju su ure-

dili Martin Haspelmath i Uri Tadmor, u kojoj sam i ja zastupljen. On djelimično potvrđuje tradicionalne stavove, npr. leksičke jedinice za koje je najmanje vjerovatno da će biti posuđene uključuju dijelove tijela, univerzalno prisutne prirodne pojave (npr. *voda, vatra, zvijezda, vjetar*) i osnovne radnje (npr. *ići, doći, jesti, piti*) i svojstva (npr. *veliki, mali*). Međutim, pokazuje i da je značaj koji se u nekim ranijim radovima pridavao brojevima, uglavnom na osnovu indoevropskih i nekoliko drugih jezičkih porodica, pogrešno postavljen, budući da u mnogim dijelovima svijeta brojevi, čak i mali brojevi pokazuju sklonost da budu zamijenjeni posuđenicama.

Lingvazin: Postoji li neki lingvist koga biste istakli kao nekoga čiji su Vas lik i djelo posebno inspirisali tokom Vaše karijere?

B. C.: Odabrati jednu osobu je teško, jer to nužno umanjuje značaj drugih koji su me takođe inspirirali, ali ako moram izabrati samo jedno ime, onda bi to bilo ime Joseph H. Greenberg. Njegov rad na jezičkim univerzalijama i tipologiji od 1950-ih pa sve do prijelaza milenija uvijek mi je bio uzor da se ugledam i naravno da pokušam da ga poboljšam, jer kada stojite na ramenima diva, dobijete priliku da vidite dalje nego što je div mogao vidjeti. Radio je u eri kada su resursi za lingviste koji rade na univerzalijama i tipologiji bili mnogo ograničeniji i manje dostupni nego danas, u vrijeme Online gramatika i baza podataka, ali bez obzira na to njegov talent i upornost omogućili su mu da dođe do generalizacija, od kojih su mnoge opstale kao valjane, dok druge i danas predstavljaju izazov.

Lingvazin: Želite li nešto poručiti ili dati savjet mladim lingvistima ili onima koji to tek žele postati?

B. C.: Uvijek je dobro učiti na tuđim greškama, a jedna stvar zbog koje žalim u vezi sa svojom obukom jeste manjak znanja o kvantitativnim metodama. Napredak u korpusnoj lingvistici i kreiranju lingvističkih baza podataka, stvarima koje su bile u povojima kada sam ja počeo raditi na terenu, čine kvantitativne metode još važnijim, naročito u testiranju lingvističkih hipoteza. Kada sam šezdesetih godina dvadesetog stoljeća odlučio da ću postati lingvist, pretpostavljalo se da je takvo znanje nepotrebno, a u posljednjim sam se desetljećima morao zadovoljiti prilično lošim poslom, pokušavajući uhvatiti korak, češće se oslanjajući nego ne oslanjajući na tuđu stručnost. Ja imam izgovor da sam prestar da učim nove trikove; vi nemate! ■

Lingvazin preporučuje

Izdavač: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Ljubljana, 2022.

<https://doi.org/10.4312/9789617128321>

Svi smo mi konstrukcionisti*

Da bi identificirali sebe (ili svoje kolege), mnogi se lingvisti služe etiketama koje zvuče ideološki, a ja se stalno pitam o svrsi i sadržaju tih etiketa – šta je to stvarno “**kognitivni lingvist**”¹, naprimjer? Da li je to neko ko dijeli Lakoffovu (1991) “kognitivnu posvećenost” (da njihovo viđenje ljudskog jezika bude u skladu s onim što je iz drugih disciplina općenito poznato o umu i mozgu)? Ali zašto “posvećenost” – nije li to jednostavno opći i nekontroverzni princip nauke? Prisustvovao sam na dosta konferencija o “kognitivnoj lingvistici” (i objavljivao sam u časopisu *Cognitive Linguistics*² i recenzirao za njega). Jasno je da u stvarnom svijetu postoji zajednica praktikanata³ koja se povezuje s ovom etiketom i da se u njoj dešavaju zanimljive aktivnosti. Ali, nauka je po definiciji univerzalna i treba izbjegavati dodatne ideologije, pa šta onda stoji iza ove etikete, ako išta i stoji, osim tradicije⁴ koja seže do Georgea Lakoffa⁵?

U ovom napisu na blogu bavim se srodnim (i nešto jednostavnijim) pitanjem, naime po čemu se izdvaja **konstrukcionizam**. Iako ovu etiketu Adele Goldberg koristi u širem smislu (Goldberg 2013⁶; v. u nastavku), ovdje jednostavno postavljam pitanje da li konstrukcije igraju važnu ulogu u nekim ili svim pristupima gramatici. Kao i u slučaju strukturalizma (pogledajte moj tekst na blogu “Svi smo mi strukturalisti” iz 2020)⁷, moj je preliminarni zaključak u ovoj fazi da smo svi mi konstrukcionisti.

Ne koriste svi oznaku “konstrukcija”, ali čini mi se da je *Glavna ideja konstrukcionizma* jednako nekontroverzna kao i *Glavna ideja strukturalizma*. Ja je formuliram ovako:

Glavna ideja konstrukcionizma

Odnos između gramatičkih oblika i značenja nije nužno *jedan na jedan*, tako da su nam potrebni dodatni mehanizmi (konstrukcije) koji nadilaze osnovne mehanizme kombinacije i kompozicije morfova.

Goldberg i Jackendoff (2004: 533–534) to su kazali ovako: “Konstrukcije su poput tradicionalnih idioma: navedene su u leksikonu sa sintaksičkom strukturom, značenjem i (gdje postoji poseban morfem) djelomično fonologijom.” Drugim riječima: općenito nije dovoljno imati listu morfova s njihovim značenjima i kombinirati (ili spajati) te morfove.

¹ Usp.: [https://en.wikipedia.org/wiki/Cognitive_linguistics#Cognitive_Linguistics_\(linguistics_framework\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Cognitive_linguistics#Cognitive_Linguistics_(linguistics_framework))

² Usp.: <https://www.cognitivelinguistics.org/en/journal>.

³ Usp.: https://en.wikipedia.org/wiki/Community_of_practice.

⁴ Usp.: M. Haspelmath, “Against traditional grammar – and for normal science in linguistics”, <https://dlc.hypotheses.org/1741>, 22. 4. 2019.

⁵ Usp.: https://en.wikipedia.org/wiki/George_Lakoff.

⁶ Usp.: <https://adele.princeton.edu/wp-content/uploads/sites/277/2015/01/13constructionist-approaches-Oxfordfinal-edits.pdf>.

⁷ Izvorni tekst dostupan je na <https://dlc.hypotheses.org/2356>. Tekst “Svi smo mi strukturalisti” objavljen je i na bosanskom jeziku u *Lingvazinu* (IX/1, oktobar 2021, str. 35–39, https://izbjik.ba/Lingvazin/Lingvazin_IX.1_10_2021.pdf). (Nap. ur.)

*Tekst je prvobitno objavljen na blogu *Diversity Linguistics Comment* 3. 3. 2021. godine. Prijevod objavljuje-mo s autorovim odobrenjem. Izvorni tekst dostupan je na: <https://dlc.hypotheses.org/2470>.

Sada, u mnogim jednostavnim slučajevima, složeni se izrazi zaista sastoje od transparentnih kombinacija morfova čija je semantička kompozicija jasna, npr. [*fresh_A water_N*]_{NP}, *child-hood*, *tree-s*, [*they_{PRO} open_V [the_D window_N]*]_{NM}]_{CS}. Udžbenici imaju tendenciju da prvo prikazuju takve slučajeve, pa pojave koje prevazilaze te jasne slučajeve **moгу izgledati neobične** (posebno početnicima), a može se činiti da **predstavljaju velik teorijski problem**. Međutim, oduvijek smo znali da jednostavna kombinacija morfova nije dovoljna, a lingvisti su se uvijek koristili dodatnim mehanizmima.

Evo podsjetnika na nekoliko dobro poznatih fenomena koji nadilaze jednostavne kombinacije morfova i zahtijevaju konstrukcije: **idiomatski izrazi** (npr. *once in a blue moon, to hit the nail on the head*); značenjski relevantne **fleksijske nule** (npr. *she hit-s* nasuprot *she hit-Ø*); **poluproduktivne** kombinacije (npr. *arriv-al, *depart-al*); **nekompozicijska derivacija** (npr. *sheep-ish* ‘sličan ovci; posramljen’); **diskontinuirana** fleksija (npr. njemački *ge-geb-en* ‘dat’); **kumulativne** fleksije i **portmanto** elementi (npr. ruski *stol-ov* [sto-GEN.PL] ‘stolova’; francuski *aux* umjesto *à les*); **nepostojeće osnove** (npr. *gorge-ous*); **neusklađenost usmjerenja** (npr. *assassin* ‘onaj ko ubija’, *linguist* ‘stručnjak za lingvistiku’); **sestrinske izvedenice** (npr. *ambi-tion / ambi-tous*; ali nema **ambit*); **značenjski relevantan redosljed riječi** (npr. ruski *pjat’ knjig* ‘pet knjiga’; *knig pjat’* ‘oko pet knjiga’); značenjski relevantne **valencijske konstrukcije** (npr. engleska konstrukcija s dvostrukim objektom [V NP NP] sa značenjem transfera (Goldberg 1992); engleska rezultativna konstrukcija V NP Adj, npr. *hammer the metal flat* ‘čekićem izazvati da metal bude ravan’); **morfomske** osnove (npr. latinski *lauda-t-* [particip pasiva], kako se koristi u *lauda-t-urus* ‘koji će hvaliti (aktiv, futur)’); **supletivni** fleksijski oblici (npr. *good / bett-er*); fleksija pomoću **transfiksâ** semitskog tipa (npr. arapski *kataba* ‘(na)pisao je’; *kutiba* ‘(na)pisan je’); **prazni** elementi (elementi koji samo sudjeluju u tvorbi osnove za fleksiju; perifrazni oblici u sintaksi).

U *Berkeley Construction Grammar* (Fillmore 2013) fokus je uglavnom na sintaksičkim obrascima engleskog jezika, a u morfološkim pristupima (posebno Booij 2010; Audring i Jackendoff 2020) uključeno je još nekoliko jezika (vidi također Booij (ur.) 2018). Međutim, vrste pojava koje se spominju u prethodnom pasusu **obilno su zastupljene u svjetskim jezicima**, tako da nema razloga da se ideja konstrukcija ograniči na odsjeke za engleski, holandski i njemački. I zapravo, kada pogledamo raniju morfološku literaturu (npr. Nida 1949; Robins 1959; Matthews 1974), raspravi i teoretiziranju o tim pojavama daje se istaknuta uloga. U to vrijeme termin “konstrukcija” nije igrao nikakvu ulogu, ali ovi raniji lingvisti bili su potpuno svjesni da jednostavno kombiniranje morfova nije dovoljno. Termin koji se dugo koristio bio je **paradigma** ili **paradigmatski odnos**, koji se zapravo ne razlikuje od **konstrukcije**.

Paradigma je set semantički i formalno povezanih izraza. Termin *paradigma* dolazi od *fleksijska paradigma*⁸, ali je proširen i na derivacijske paradigme (Štekauer 2014⁹), a ako se ne pravi stroga razlika između morfolologije i sintakse, postoje i *sintaksičke paradigme*¹⁰. Zapravo, odnosi između srodnih fleksivnih oblika (*writ-es / writ-ing*), derivacionih oblika (*organiz-er / organiz-ation*) i sintaksičkih oblika (*the tree / this tree / our tree*) potpuno su paralelni. Neke se paradigme mogu eliminirati svođenjem na kombinacije morfova, ali mnoge ne mogu. Čak i jednostavna paradigma poput engleske *they play / they play-ed* uključuje komplikaciju: oblik bez oznake prošlog vremena *-ed* oblik je sadašnjeg vremena (*they play*), s posebnom funkcijom sadašnjeg vremena koje se ne može jednostavno opisati kao “neprošlo”. To bi se moglo opisati pomoću “nultog znaka”, ali to bi bilo usvajanje pojednostavljenog mehanizma morfnih kombinacija – time bi se sakrila činjenica da je ono što tu imamo **paradigmatska – ili konstrukcijska – pojava**.¹¹

⁸ Usp.: https://en.wikipedia.org/wiki/Inflection#Inflectional_paradigm.

⁹ Usp.: <https://academic.oup.com/edited-volume/28352/chapter-abstract/215196242?redirectedFrom=fulltext&login=true>.

¹⁰ Usp.: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-017-3726-5_5.

¹¹ U tekstu “Why there are no zero markers in grammar” pisao sam protiv termina “nulti marker”.

Usp.: <https://dlc.hypotheses.org/1826>.

Morfolozi imaju prilično dugu historiju raspravljanja o paradigmatiskim / konstrukcijskim pojavama. Tokom 1980-ih dvije veoma citirane knjige bile su Plankova (1981) *Morphologische (Ir-)Regularitäten* i Van Marleova (1984) *On the paradigmatic dimension of morphological creativity* (vidi i Van Marle 2000). U objema se veoma detaljno raspravljalo o paradigmatiskim / konstrukcijskim pojavama u derivacijskoj morfologiji i te ideje nikada nisu zaboravljene. Geert Booij bio je evidentno pod njihovim utjecajem pa je još 2008. godine svoj pristup nazvao **paradigmatiska morfologija** (“Paradigmatic morphology”¹² / Booij 2008¹³). Nema razlike između ovih holandskih / njemačkih ideja i onoga što se danas naziva “konstrukcionističkim pristupima”. U Britaniji i Sjedinjenim Državama ovaj način razmišljanja nazvan je “**riječ i paradigma**” (koji je naročito istaknuo Robins 1959, a posebno Matthews 1974), a naročito se primjenjuje na fleksijske paradigme. Nakon teksta Anderson (1992) postaje sve istaknutiji, a nakon Stump (2001) potreba za konstrukcijskim / paradigmatiskim opisima postaje poznata kao “realizacijska”. Radovi kao što su Spencer (2001), Anderson (2015) i Blevins (2016) stalno su ukazivali na “**probleme s teorijom morfema**” (Spencer 2001: 285), zagovarajući paradigmatisku / konstrukcijsku (ili Blevinsovim terminima “apstrahirajuću”) alternativu. (Slična je Aronoffova ideja iz 1976. godine o morfologiji “zasnovanoj na riječi” također je bila uperena protiv morfologije “zasnovane na morfemu”).

Ali zapravo, takozvanu “**teoriju morfema**” niko nikada nije usvojio, i dok su mnogi lingvisti od 1930-ih smatrali da je koncept “morf(em)a” koristan, uvijek (ili barem nakon teksta Hockett 1947) bilo je jasno da su morfološki obrasci složeniji nego što to sugerira pojednostavljeno ulančavanje morfova. Ideju morfologije kao “sintakse riječi” neki su promovirali 1980-ih (npr. Selkirk 1982), ali opet: uvijek je bilo jasno da **sintaksa zahtijeva konstrukcije**. U pojednostavljenim slučajevima, sintaktičke fraze mogu se opisati kao **ulančane**, ali brzo dolazimo do složenijih pojava gdje to više nije moguće. Naprimjer, baš kao što ruski izražava **numeričku aproksimaciju** redosljedom riječi (npr. *pjat’ knjig* ‘pet knjiga’; *knig pjat’* ‘oko pet knjiga’), engleski izražava polarna pitanja redosljedom riječi (npr. *She is here* prema *Is she here?*). Jasno je da je upitno značenje ovdje **povezano s konstrukcijom**, a ne s određenim morfom. Ako neko želi da zadrži fikciju o pojednostavljenoj kombinaciji morfova, može se, naravno, uvesti “nulti morfem pitanja” (kao što su uradili Katz & Postal 1964; vidi Baker 1970), ali to ne čini analizu ništa manje konstrukcionističkom. Suština konstrukcionizma je prepoznavanje da su nam “**potrebni dodatni mehanizmi (konstrukcije) koji nadilaze osnovne mehanizme kombiniranja morfova**”, tako da je svaki nulti element konstrukcijska karakteristika. (A što se toga tiče, bilo koje transformacijsko pravilo također je konstrukcijsko, jer su transformacije dodatni mehanizmi.) Nulti elementi i konstrukcijske sheme (kao u Booij 2010) jesu **notacijski različiti**, ali čini se da tu nema nikakve suštinske razlike.

U ovom trenutku neki se čitaoci mogu zapitati da li sam ispraznio pojam konstrukcije (i **konstrukcionističkih analiza**) od svih korisnih sadržaja. Pa, ovakav pogled na konstrukcionističke analize sigurno ne omogućava suprotstavljanje “konstrukcionističkih” sa “generativnim” pristupima, ali to je ovdje bio dio poente. Ako postoji dubinski kontrast, želio bih znati šta je to, na način koji razumijem i koji nadilazi notaciju. Kao što se “strukturalizam” ne kontrastira dobro s “generativizmom” ili “funkcionalizmom”, ja ne vidim da se “konstruktivizam” transparentno suprotstavlja “generativizmu”. Bogatu raspravu o odnosu između konstrukcijske gramatike i različitih generativnih pristupa (posebno HPSG-a / *head-driven phrase structure grammar*!) pruža

¹²Usp.: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/39153090/Booij_2007_Paradigmatic_morphology_Corbin_Homma_ge-libre.pdf?1444742458=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DParadigmatic_morphology.pdf&Expires=1695808867&Signature=Ot4oPoR-tXb--WiFTm5LcjCx3SRTiP2QY8MtJXQzm8Eydmfm4ZjamgGY~LtmYStJCJOai3s0r3reKNOYxKwj-wjonmQWcNYTc5b6SfA24EpoN2OZTjCKKH~p6Og6yl2q8K0pO3ElRaFyjuksdsUGMrTY9eM8~kqwAGA-pok3a~FOb6JgabfkSIOrFLqj4BmtxelfEvHxjSY4ZR-gc-U6m7EC8FAPRODVx~yez7cKkvMg2hS-e~s65StLfiiCvTh8vG1saM0044uvMDdEk69BWR4oDWNaggyQmpDsvwtkIfaV9SH6nVyUk8YgGAKkWDwB8Y8hjkB4zg6nJM88k~67Nw_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA.

¹³ Usp.: <https://benjamins.com/catalog/lis.27.05boo>.

Müller (2021)¹⁴, koji rezimira: “HPSG je konstrukcijska gramatika” (i ukazuje na tekst Riehemann 1998 kao važan korak u razvoju “konstrukcijske morfologije”).

Goldberg (2013: 15) povezuje četiri karakteristike (ili “načela”) sa svojim širim pojmom “konstrukcionističkih pristupa”:

1. **Gramatičke konstrukcije:** Frazne konstrukcije, poput tradicionalnih leksičkih jedinica, jesu naučena uparivanja forme i funkcije.
2. **Površinska struktura:** Gramatika ne uključuje nikakvu transformacionu ili derivacionu komponentu. Semantika je direktno povezana s površinskom formom.
3. **Mreža konstrukcija:** Frazne konstrukcije, riječi i djelomično popunjene riječi (poznate i kao *morfemi*) uključene su u mrežu u kojoj su čvorovi povezani vezama nasljeđivanja.
4. **Međujezička varijabilnost i generalizacija:** Općeprihvaćeno je da se jezici međusobno razlikuju po mnogim svojstvima. Generalizacije koje su kroslingvističke prirode i koje uistinu postoje objašnjavaju se kognitivnim procesima koji se tiču jezika ili funkcijama konstrukcija o kojima se govori.

Na ovoj listi broj 4 zaista izgleda kao **glavna razlika između generativne i neapriorističke lingvistike**, jer generativni lingvisti tradicionalno pretpostavljaju da postoji bogat urođeni model gramatike¹⁵. Ali, kao što sam napomenuo, svi moraju pretpostaviti da su “frazne konstrukcije naučena uparivanja forme i funkcije” (br. 1), na ovaj ili onaj način – notacije se uveliko razlikuju, ali pojednostavljeni model kombinacije i kompozicije morfova očigledno je nedovoljan. “Okrenutost površinskoj strukturi” (br. 2) također nije suštinska razlika, jer su “podležne strukture” i “derivaciona pravila” samo jedan od načina bilježenja konstrukcijskih obrazaca. **Svim je opisima potrebna apstraktnost** jer gramatički obrasci nisu pojednostavljeni, a osim ako se ne misli da su tipovi pravila urođeni (vidi prvu rečenicu ovog pasusa), transformacije su samo jedan od načina opisivanja činjenica.

Može biti da se ideja o mreži nasljeđivanja (br. 3) zaista razlikuje od generativne gramatike, ali je zapravo prilično **sumnjivo da li su mreže nasljeđivanja dovoljne** (vidi Müller & Wechsler 2014 za opširnu diskusiju; također Müller 2021: §1.2.3). Booij & Masini (2015) diskutiraju o “shemama drugog reda”, a Audring (2019) raspravlja o sličnim fenomenima pod rubrikom “**sestrinske konstrukcije / sheme**”. U osnovi, sve su fleksijske paradigme skupovi sestrinskih konstrukcija, a kada Goldberg govori o “mreži konstrukcija”, nije jasno da li je ta mreža nužno ograničena na čiste odnose nasljeđivanja. Ako ne, onda se opet čini da je razlika prvenstveno notacijska.

(Tačno je da petu tačku A. Goldberg o prirodi kompetencije **zasnovanoj na upotrebi** – da “znanje jezika uključuje i jedinice i generalizacije, na različitim nivoima specifičnosti”, generativni gramatičari nikada ne naglašavaju, ali se čini logično potrebnim prepoznati da su neki složeni oblici pohranjeni u memoriji, tako da je, opet, suštinsku razliku teško odrediti. Ali tu stvar ovdje ostavljam po strani.)

Dakle, **svi moramo biti konstrukcionista**. Ovdje kažem “moramo”, jer bi u određenom smislu bilo poželjno imati jednostavniji model morfosintakse kome su dovoljni morfovi i njihove kombinacije. **Konstrukcije su moćna sredstva**. Da jezici nemaju konstrukcije i oslanjaju se samo na morfove i jednostavne kombinacije (npr. da su rečenice poput URL-ova¹⁶ na webu, koji se sastoje od slova i kombinacija slova plus nekoliko drugih simbola, kombiniranih prema nekoliko jednostavnih pravila), **gramatike bi bile mnogo jednostavnije**. Ali sa snagom koju pružaju konstrukcije, jezici bi mogli biti mnogo složeniji nego što u stvarnosti jesu. To nas onda dovodi do pitanja zašto se čini da mnogi dijelovi jezika **apksimiraju model kombinacije morfova**.

¹⁴ Usp.: <https://langsci-press.org/catalog/view/259/2211/2112-1>.

¹⁵ Usp.: M. Haspelmath, “The innate grammar blueprint: What is it, and why isn’t it a crazy idea?”, <https://dlc.hypotheses.org/2462>, 20. 2. 2021.

¹⁶ Usp.: <https://en.wikipedia.org/wiki/URL>.

Smatram da je ovo veoma izazovno pitanje i mislim da ga čak nismo ni postavili kako treba. Čini se da samo argumentiranje protiv utvare “teorije morfema” ne vodi značajnom razumijevanju. Ako se jezički sistemi **sastoje od konstrukcija**, a ne od morfova i pravila jednostavnog kombiniranja, **zašto onda mnoge rečenice izgledaju kao da se u velikoj mjeri sastoje od kombinacija morfova?** ■

Literatura

- Anderson, Stephen R. 1992. *A-morphous morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anderson, Stephen R. 2015. The morpheme: Its nature and use. In Baerman, Matthew (ed.), *The Oxford handbook of inflection*, 11–33. Oxford: Oxford University Press.
- Aronoff, Mark. 1976. *Word formation in generative grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Audring, Jenny. 2019. *Mothers or sisters? The encoding of morphological knowledge*. *Word Structure*. Edinburgh University Press 12(3). 274–296. (doi:10.3366/word.2019.0150)
- Baker, C. L. 1970. *Notes on the description of English questions: The role of an abstract question morpheme*. *Foundations of Language*. Springer 6(2). 197–219.
- Blevins, James P. 2016. *Word and paradigm morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Booij, Geert E. 2008. Paradigmatic morphology. In Fradin, Bernard (ed.), *La raison morphologique*. Amsterdam: Benjamins. (<https://benjamins.com/catalog/lis.27>)
- Booij, Geert. 2010. *Construction morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Booij, Geert & Masini, Francesca. 2015. The role of second order schemas in the construction of complex words. In Bauer, Laurie & Körtvélyessy, Livia & Štekauer, Pavol (eds.), *Semantics of complex words*, 47–66. Cham: Springer.
- Fillmore, Charles J. 2013. Berkeley Construction Grammar. In Hoffmann, Thomas & Trousdale, Graeme (eds.), *The Oxford handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press. (10.1093/oxfordhb/9780195396683.013.0007)
- Goldberg, Adele E. 1992. The inherent semantics of argument structure: The case of the English ditransitive construction. *Cognitive Linguistics* 3(1). 37–74.
- Goldberg, Adele E. 2013. Constructionist approaches. In Hoffmann, Thomas & Trousdale, Graeme (eds.), *The Oxford handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press. (10.1093/oxfordhb/9780195396683.013.0002)
- Goldberg, Adele E. & Jackendoff, Ray S. 2004. The English resultative as a family of constructions. *Language* 80(3). 532–568.
- Hockett, Charles F. 1947. Problems of morphemic analysis. *Language* 23(4). 321–343. (doi:10.2307/410295)
- Lakoff, George. 1991. Cognitive versus generative linguistics: How commitments influence results. *Language and Communication* 11(1/2). 53–62.
- Matthews, Peter H. 1974. *Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Müller, Stefan. 2021. HPSG and Construction Grammar. In Müller, Stefan & Abeillé, Anne & Borsley, Robert D. & Koenig, Jean-Pierre (eds.), *Head-Driven Phrase Structure Grammar: The handbook (Empirically Oriented Theoretical Morphology and Syntax)*. Berlin: Language Science Press. (<https://langsci-press.org/catalog/book/259>)
- Plank, Frans. 1981. *Morphologische (Ir-)Regularitäten: Aspekte der Wortstrukturtheorie*. Tübingen: Narr.
- Riehemann, Susanne Z. 1998. Type-based derivational morphology. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 2(1). 49–77. (doi:10.1023/A:1009746617055)
- Robins, R. H. 1959. In defence of WP (word and paradigm). *Transactions of the Philological Society* 58(1). 116–144. (doi:<https://doi.org/10.1111/j.1467-968X.1959.tb00301.x>)
- Selkirk, Elisabeth O. 1982. *The syntax of words*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Spencer, Andrew. 2001. The paradigm-based model of morphosyntax. *Transactions of the Philological Society* 99(2). 279–314. (doi:10.1111/1467-968X.00083)
- Štekauer, Pavol. 2014. Derivational paradigms. *The Oxford handbook of derivational morphology*. Oxford University Press Oxford 354.
- Stump, Gregory T. 2001. *Inflectional morphology: A theory of paradigm structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Marle, Jaap. 1984. *On the paradigmatic dimension of morphological creativity*. Dordrecht: Foris. (<https://doi.org/10.1515/9783111558387>)
- van Marle, Jaap. 2000. Paradigmatic and syntagmatic relations. In Booij, Geert E. (ed.), *Morphologie / Morphology*, 225–234. Berlin: De Gruyter. (<https://doi.org/10.1515/9783110111286.1>)

Od Kulina bana <i>dobrijeh dana</i>

Onimi nisu rijetkost kad je riječ o sastavu idiomskih skupina u svim svjetskim jezicima. Moguće preskriptivističke muke s idiomskim skupinama koje sadrže onime kreću se u rasponu dilema da li na njih primijeniti pravilo uobičajenosti ili se povesti za njihovom navodnom neuobičajenošću te izvesti neko posebno pravilo u vezi s njihovim bilježenjem unutar sastava idiomskih skupina. Naprimjer, online rječnik <https://diccionariolibre.com/>, koji predstavlja panamsko-špansku tradiciju, toponim *Bosne* bilježi malim slovom.¹

S druge strane, brojni radovi bosnistike koji se bave idiomskom skupinom <i, pa> *mirna Bosna* koriste toponim *Bosne* velikim slovom.² Moguće odmicanje od standarda prema principima pisanja onima velikim početnim slovom u dvjema posve različitim jezičkim tradicijama ovdje prezentiranim treba vjerovatno potražiti u vanlingvističkim okolnostima ili ipak smjestiti to u kontekst

¹ <https://diccionariolibre.com/definicion/estar-en-bosnia> (Pristup 13. 9. 2022.)

² Usp. npr. (Fink Arsovski – Kovačević – Hrnjak 2017: 148–149): <i (pa)> *mirna Bosna* (Bačka) * i *mirna Bosna* – Crnić Novosel i Opašić 2014: 291, 292, 294; Ćurak 2012: 139; Dugandžić 2011: 60; Forko 2009: 97; Ivanetić i Karlavaris-Bremer 1999a: 51; Jakop 2013: 158; Menac 1972a: 9; Omazić 2011: 302; Opašić 2014b: 413; Pintarić 1997c: 163, 165, 170; Raguž 1979: 22; Turk 1994a: 38; Vuić i Franc 2012: 344; (i) *mirna Bosna* Turk 2000: 482; i *mirna Bosna* / Bačka – Ivanetić i Karlavaris-Bremer 1999a: 57; Raguž 1979: 22; i *mirna Bosna* (Bačka) – Fink i Menac 2008: 92; i (pa) *mirna Bosna* – Menac 1972: 9; Menac 1973: 89; Szerszunowicz i Vidović Bolt 2014: 204; Vidović Bolt i Szerszunowicz 2008: 136, 143; {i (pa)} *mirna Bosna* – Menac-Mihalić 2010a: 204, 216, 219; i / pa *mirna Bosna* Matešić 2005: 226; (i / pa) *mirna Bosna* – Popović i Trostinska 1998: 74; *mirna Bosna* – Nosić 2010: 173; Stojić i Jurčić 2009: 367; Vuić i Franc 2012: 350; Vukša Nahod i Nahod 2015: 49; *mirna Bosna* / Bačka – Tošović 2007: 623; pa (i) *mirna Bosna* – Fink 1997/1998: 135; Fink 1998b: 103; Rittgasser 1975/1976: 37; pa / i *mirna Bosna* – Ivanetić i Karlavaris-Bremer 1999a: 59; Raguž 1979: 17 siguran kao *Bosna* * siguran ka *Bosna* – Crnić Novosel i Opašić 2014: 292; siguran kao *Bosna* – Menac-Mihalić 2010a: 205; Vidović Bolt i Szerszunowicz 2008: 136, 144 uredan kao *Bosna* * uredan ka *Bosna* – Crnić Novosel i Opašić 2014: 292; uredan kao *Bosna* – Menac-Mihalić 2010a: 205.

prirode idiomskih skupina, kojima je najčešće svojstveno označavanje pojmovnog sadržaja, ali ne i ukazivanje na referencijalno značenje, u kojem je očekivano preslikavanje značenja i znaka. Ako značenje idiomске skupine razumijevamo kao proces na koji se njenim komponentama ukazuje, to će značiti da ortografska pravila ne moraju imati iste premise i rezultante kao i u drugim jezičkim jedinicama. Pristajanjem na metaforu i metonimiju, *Bosna* u idiomskim skupinama ipak može postati *bosna*. Ali da li u svakom slučaju metaforsko transponiranje ima rezultat u poopćenju, odnosno da li metonimijsko transponiranje rezultira (samo) širenjem značenja onima u idiomskom okruženju i šta se dešava u slučajevima kada se udružuju djelovanja dva konceptualna mehanizma metafore i metonimije?

Treba detektirati i neke naizgled periferne dileme koje određeni onimi – odnosno personalije iz bliske i / ili daleke prošlosti – mogu proizvesti i u nekim drugim lingvističkim poddisciplinama koje kao korpus proučavanja preuzimaju ustaljene konstrukcije. Takav je, recimo, slučaj s jednim istraživanjem s predznakom etnolingvistike koje se bavi dobro poznatom, općeprisutnom u srednjojužnoslavenskom dijasistemu idiomskom skupinom *od Kulina bana <i dobrih dana>*. Radi se o studiji “Frazologija i nacionalna kultura” Dragane Mršević-Radović, koja u svojoj knjizi iznosi moguću pozadinu nastanka idiomске skupine *od Kulina bana <i dobrih dana>*. Da li sama leksička struktura može pomoći u odbacivanju određenih scenarija koje je moguće kreirati samo na osnovu usamljenih značenja komponenata idiomskih skupina?

Nije potrebno posebno dokazivati općeprisutnost *od Kulina bana <i dobrih dana>*, ali ipak nije zgoreg napomenuti da ime *Kulina bana* stoji registrirano u sljedećim frazeološkim rječnicima i radovima (Fink Arsovski – Kovačević – Hrnjak 2017: 435):

od Kulina bana <i dobrih dana> * od Kulina bana – Crnić Novosel i Opašić 2014: 290; Fink 2014a: 71; Frančić 2005: 38; Frančić i Menac-Mihalić 2013: 77; Ivanetić i Karlavaris-Bremer 1991: 124; Ivanetić i Karlavaris-Bremer 1996c: 296, 298; Maresić 1994b: 97; Matešić 1992/1993: 295; Matešić 2005: 226; Menac-Mihalić 2003-2004: 367, 378; Opašić 2011: 73, 74; Stojić i Jurčić 2009: 367; Tatár 1997: 311; Vasung 2015: 20; Vidović Bolt 2006: 66; Vidović Bolt 2007c: 826; od Kulina bana i dobrih dana – Raguž 1979: 22; od Kulina bana <i dobrih dana> – Fink 2007b: 241; Menac 1978: 222; Menac 1979: 187; Menac 2001: 71 početi od Kulina bana – Mikić 1991/1992: 148 za Kulina bana – Bogović 1996: 349, 354, 356; Crnić Novosel i Opašić 2014: 290; Fink 2014a: 71; Matešić 1992/1993: 294; Matešić 1997a: 141; Menac-Mihalić 2003-2004: 367, 378; Opašić 2011: 80; Opašić 2014b: 413; Pintarić 1997c: 160, 173; Turk 1994a: 38.

Ova visoka zainteresiranost frazeologa za *Kulina bana* svjedoči o tome kako je navedena idiomška skupina važna s aspekta lingvistike, a unosi i analiza e-korpusa bosanskih portala pokazuju da je relativno frekventna u kvazirazgovornom stilu, kako se može okarakterizirati jezik korišten na portalima.³ Naime, radi se o 82 jedinice, što u korpusu od 250 milijardi riječi može izgledati nisko, ali u kontekstu kompleksnosti i komponentnosti idiomskih skupina jeste relativno frekventno.⁴

Budući da su antroponimi podvrsta onima, treba voditi računa o procesu označavanja idiomskih skupina unutar kojih se antroponim javlja te s obzirom na to i upotrebljavati antroponim u željenom značenju. Idiomске skupine koje antroponime koriste s malim slovom, aktiviraju domenu metafore, dok idiomске skupine koje koriste antroponime s velikim slovom, orijentiraju se prema

³Usp. https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?corpname=bswac&reload=&iquery=od+kulina&queryselector=iqueryrow&lemna=&phrase=kulin&word=&wpos=&char=&cql=&default_attr=word&fc_lemword_window_type=both&fc_lemword_wsize=5&fc_lemword=&fc_lemword_type=all&fc_pos_window_type=both&fc_pos_wsize=5&fc_pos_type=all&usesubcorp=&fsca_text.t2ld= (Pristup 13. 9. 2022)

⁴Treba voditi računa o tome da je ispuštena komponenta *<i dobrih dana>* očekivano spustila prag pojavnosti navedene idiomске skupine na 23 jedinice. Međutim, nepojavljivanje ove komponente nije ugrozilo ni vitalnost stabilnog dijela idiomске skupine (*od Kulina bana*), a nije ni utjecalo na pomjeranje značenja.

zadatim procesu označavanja antroponimom kao metonimijom. S obzirom na jezički i društveni razvitak, postoji mogućnost da onim poprimi drugačiju konotaciju od (trenutne i aktualne) denotacije i da se motivacija sa stvarnom historijskom ličnošću izgubi, što može dovesti do aktiviranja nekog potpuno neočekivanog značenja. Ovdje mehanizmi metafore i metonimije ipak omogućavaju da se značenje dostigne prema komunikacijskim ciljevima i potrebama – bez narušavanja osnovnih principa i pravila pisanja onima velikim početnim slovom.

Drugi rukavac zanimanja za idiomске skupine s onimima može se kretati u smjeru proučavanja mogućih pozadinskih motivacijskih procesa koji mogu biti snažan izvor frustracije budući da takva istraživanja podrazumijevaju posvećenost pojedinačnim idiomskim skupinama u značenjskom smislu. To i ne bi bio problem da frazikon nije odlikovan kompleksnom strukturnom raznolikošću jedinica – što se, dakle, dodatno usložnjava ako govorimo o značenjskoj perspektivi. Takav posao vrlo često može i krenuti pogrešnim putem (u romantičarski ćorsokak), što znači da treba biti višestruko oprezan. U takav posao razumijevanja zaboravljene doslovnosti idiomске skupine *od Kulina bana <i dobrijuh dana>* upustila se i Dragana Mršević-Radović u svojoj etnoligvističkoj studiji.

Mršević-Radović u knjizi “Frazeologija i nacionalna kultura”, između ostalog, rekonstruira nastanak tzv. kalendarskih frazeoloških jedinica i u frazeološkim jedinicama sa značenjem “od pamtivijeka, oduvijek” problematizira pitanje nastanka *od Kulina bana <i dobrijuh dana>*. Zaključuje kako su moguća dva scenarija.

Prvo moguće rješenje jeste mogućnost da je taj kalendarski frazeologizam nastao po uzoru na opći model “kad je bog po zemlji hodio”, u kom je došlo do zamjene prema imenu boga davaoca, starog paganskog slavenskog božanstva, *kad je Kuljen po svijetu hodio*. Smatramo da je ovaj scenarij, iako prvi naveden, manje vjerovatan s obzirom na činjenicu da se radi o potpuno drukčijoj strukturi. U slučaju *kad je Kuljen po svijetu hodio* radi se o otvorenoj rečeničnoj strukturi, a morali bismo prema strukturi *od Kulina bana <i dobrijuh dana>* pretpostaviti da postoji paralelni rečenični element “kad je” koji bi bio povezan veznikom *i*. Budući da takvo što ne postoji, ovaj scenarij treba odbaciti.

Drugi je scenarij homonimija. “U frazeologizmima s ličnim imenima u funkciji vremenskog orijentira reč je o istorijski poznatim ličnostima – banu Kulinu, starini Novaku, caru Šćepanu. Pa ipak, u slučaju i u više slučajeva zastupljenog imena istorijskog bana Kulina, mišljenja smo da je u motivaciji izraza istorijski sadržaj mitski preoblikovan. Ova se mitologizacija mogla ostvariti u slučaju podudaranja frazeološkog konteksta, kao rezultat homonimije Kulina, kao imena istorijske ličnosti (ban Kulin 1180–1204) i “Kulin”, bolje reći, paradigme svih “Kulina”, komične figure u srednjovekovnim pokladnim tekstovima i karnevalskim izvođenjima” (Mršević-Radović 2014: 76–77). Treba reći da je sasvim nejasna i neuvjerljiva veza između značenja komičnosti i značenja blagostanja koje i leksički gledano ima idiomška skupina *od Kulina bana <i dobrijuh dana>*. Ako je i došlo do transponiranja značenja, došlo je pod utjecajem značenja koje ima historijska ličnost Kulina bana.

Zatim, dalje Mršević-Radović komentira drugu mogućnost nastanka *od Kulina bana <i dobrijuh dana>* u kontekstu religijske “nevjere” Kulina bana, odnosno činjenice da je Bosna kao srednjovjekovna zemlja imala svoju crkvu, onu koja se nije priklanjala ni istočnoj ni zapadnoj. Za Kulinovo se vrijeme veže doba bez gladi i epidemija, bez većih potresa.⁵ Mršević-Radović nastavlja dalje te bez stvarne lingvističke potrebe konstatira sljedeće: “Ako se pitamo zašto je nestalo to srećno Kulinovo doba i kako je nestalo, predanje nam nudi sličan odgovor: ‘Nego ban Kulin bio neviran; pa s toga je njegovo za kratko bilo’ (Pavlinović 1888: 116). **Zbog njegove nevere ispaštaće kasnije vekovima njegov narod** (isticanje A. H. Č.)” (Mršević-Radović 2014: 88). Ovo “ispaštanje” potomaka Kulina bana može imati više značenja, ali u daljem tekstu Mršević-Radović napominje šta se prema historičarima desilo s potomcima Kulina bana, odnosno pokazuje da je značenje ove idiomске skupine ojačano s obzirom na vrijeme nakon što je Kulin ban živio. Naime, nalet kuge u stoljećima kasnije i vjerski progono nasljednika Kulinove “hereze” mitologizirali su i romantizirali vrijeme Kulina bana kao egzistencijalni dženet. Tome u prilog ide i ispuštivi element ove idiomске strukture, tj. *<i dobrijuh dana>*.

⁵ Usp. Pavlinović (1888: 116) (prema Mršević-Radović 2014: 89).

Značenjski doprinos kopulativnog elementa strukture ukazuje nam na to da su u parataksičnom odnosu jedinice koje povezuje. To podrazumijeva da je značenje *«i [od] dobrih dana»* legitimno poistovjetiti sa značenjem *od Kulina bana* te se u tom kontekstu odbacuje mogućnost interpretacija prema kojoj je nastao drugi scenarij o kojem govori Mršević-Radović, tj. odbacuje se mogućnost interpolacije značenja iz srednjovjekovnih pokladnih tekstova.

Navedeno ima nekoliko rezultati. S obzirom na činjenicu da je značenje u kojem se koristi i dalje izuzetno jako povezano sa značenjem koje Kulin ban kao historijska ličnost ima na kulturnoj mapi Bosne i Hercegovine, treba reći da su u ovoj idiomskoj skupini u jednakom odnosu snage procesi metonimije i metafore. U tom kontekstu, idiomsku skupinu *od Kulina bana «i dobrih dana»* možemo proglasiti metaftonimom koji nam (preliminarno) ukazuje na to da će idiomске skupine s onimima koji se koriste kao metaftonimi očekivano zadržati kapitalizirano slovo onima.⁶

Nakratko treba prokomentirati i pojavu skraćivanja polazne strukture. Naime, *od Kulina bana «i dobrih dana»* skratilo se u razgovornom stilu najvjerojatnije zbog kompleksnosti strukture, a ispustivi dio nam samo ukazuje na značenjsku zamjenjivost s prvim dijelom strukture. Ovo nam može biti i pokazatelj da je *od Kulina bana «i dobrih dana»* isključivo povezano s metaftonimiziranjem Kulina, srednjovjekovnog vladara Bosne. ■

⁶ Ovo, naravno, treba ispitati na većem korpusu.

E-izvori

<https://diccionariolibre.com/>

https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?corpname=bswac&reload=&iquery=od+kulina&queryselector=iqueryrow&lemma=&phrase=kulin&word=&wpos=&char=&cql=&default_attr=word&fc_lemword_window_type=both&fc_lemword_wsize=5&fc_lemword=&fc_lemword_type=all&fc_pos_window_type=both&fc_pos_wsize=5&fc_pos_type=all&usesubcorp=&fsca_text.t2ld=

Literatura

Fink Arsovski, Željka, Barbara Kovačević, Anita Hrnjak. 2017. *Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik*. Zagreb: Knjigra.

Mršević-Radović, Dragana. 2014. *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književost Srbije.

Iz slavonske usmenoknjiževne riznice – lirska poezija kutjevačkoga kraja

Uvod

Od 14. do 19. veljače 2020. provodio sam istraživanje koje se sastojalo od prikupljanja usmenoknjiževne građe na terenu te njezina komentiranja i analiziranja, a rezultiralo je opsežnim istraživačkim radom izrađenim pri Katedri za hrvatsku usmenu književnost Odsjeka za kroatistiku zagrebačkoga Filozofskog fakulteta. Glavna mi je namjera bila predstaviti raskoš motiva, stilskih postupaka, tema, sadržaja i žanrova usmene književnosti hrvatskoga istoka, poglavito Požeške kotline, smještene u srcu Slavonije (točnije Grada Kutjeva u njezinu sjeveroistočnom dijelu pod obroncima Krndije). Iako je istraživanje obuhvaćalo i prozne, teatralne, sitne i retoričke žanrove, vođen sviješću o Slavoniji kao oazi lirskoga,¹ pozornost sam ponajprije usmjerio na lirske usmenoknjiževne vrste, među kojima su se brojnošću istaknule ljubavne i prigodne pjesme te nezaobilazni lirski dvostisi – slavonski bećarci. U ovome ću članku predstaviti odabrane primjere iz prikupljenoga korpusa (jednu pjesmu ljubavne tematike, jednu prigodnu pjesmu i nekoliko bećaraca) potkrepljujući vlastita zapažanja teorijskim postavkama iz literature o hrvatskoj usmenoknjiževnosti (npr. Botica 1996, Kekez 1986). Za najveći dio prikupljenoga korpusa zahvalnost dugujem svojem najplodonosnijem kazivaču g. Dušku Bijeliću (Gradište kraj Kutjeva, 1948), osnivaču i voditelju Kulturno-umjetničkoga društva Bektež.²

O lirskoj poeziji

Takozvanoj junačkoj (epskoj) poeziji, koja je opjevala junačka djela i bitke, u tradicionalnoj se podjeli usmenoknjiževne poezije suprotstavlja takozvana ženska poezija, koja bi u današnjemu smislu odgovarala shvaćanju lirskoga. Riječ je naime o poeziji koju su najčešće izvodile žene, a fokus joj je na osjećajnosti, emocionalnosti i introspektivnoj događajnosti, onoj unutar samoga lika (Kekez 1986: 176). Taj je tip poezije prevladavao na hrvatskim prostorima (osobito nakon potiskivanja epskoga u 19. stoljeću uvjetovanoga povlačenjem Turaka). Dominirao je u Istri, Zagorju, na otocima, pa na koncu i u Slavoniji, a značajan je jer prikazuje čovjekov život u svim njegovim fazama, tj. „prati čovjeka od kolijevke do groba“ (Isto). Lirsku poeziju karakterizira iznimno štura (ili čak nepostojeća) radnja, sažetost i kratkoća (prosječno 20–30 stihova). Obično se razvija samo jedan motiv (nasuprot iscrpnoj epskoj naraciji), što će biti vidljivo i u primjerima.

Sukladno podjeli lirske poezije Stipe Botice (1996: 27–28) prema antropološkome kriteriju, prvo ću se osvrnuti na lirske pjesme s temom ljubavi, smještene u skupinu pjesama o čovjeku, a potom na prigodne pjesme, koje se nalaze u drugoj skupini (pjesme o odnosu čovjeka prema svijetu oko sebe) te su vezane uz narodne običaje i datume unutar godišnjega ciklusa.

Lirska pjesma s ljubavnom tematikom

Jedan je od glavnih poticaja nastanku lirske poezije prirodna, duboko usađena, imanentna čovjekova potreba da u pjesmu pretoči svoje emocije i unutrašnja proživljavanja (Botica 1996: 17). Uzimajući u obzir to da je (uz smrt i prolaznost vremena) ljubav vjerojatno najučestalijom ljudskom

¹ Epske su pjesme zbog društvenopovijesnih razloga (pobjeda nad Osmanlijama i njihovo povlačenje), a dijelom i zbog suvremenoga načina života, već duže vrijeme u Slavoniji neaktivne. Prije svega na umu imam junačku epsku poeziju, koja zauzima najveći dio hrvatskoga usmenoknjiževnog epskog blaga. Prema Dukiću (2004), najzastupljenija je u dalmatinskoj zaleđu, dok je u Slavoniji (kao i na otocima) dominantna lirska poezija.

² Tradicija KUD-a Bektež duga je više od 20 godina. KUD broji 25 članova u četirima sekcijama (plesnoj, pjevačkoj, sviračkoj i mješovitij) te redovito nastupa na poznatim domaćim i stranim folklornim smotrama. Gospodin Bijelić kazivao je sve primjere citirane u ovome članku.

preokupacijom, ne čudi što je upravo pitanje ljubavi i ljubavnoga odnosa najčešćom opjevanom tematikom u hrvatskoj lirskoj poeziji. Ljubav je prikazivana na najrazličitije načine, koji uključuju izrazito cijenjenje ljepote ljudskoga tijela, raznolika maštanja i nadanja, čežnje i strepnje, ushit i strah, ukazuju na antiteze ljubavi i neljubavi, vjernosti i nevjernosti, prisnosti i hladnoće i slično (Isto: 27). Kao primjer navodim sljedeću pjesmu:

*U bašči sazreli orasi,
Daj reci, divojko, čija si.
Grančica se savija,
Ja još nisam ničija mladena.
Za oblak mjesec se sakrio,
Pod krušku sjenu je pustio.
U toj sjeni kruškinoj
Cura šapće: ti si moj suđeni.
U mliku mati me umiva
Da dragi u meni uživa.
Zato čekam svaku noć
Kad će po me dragi doć'.*

U pjesmi prevladava idilična, lirična atmosfera, koja se ostvaruje u prožimanju ljubavnih i pejzažnih motiva (orasi, bašča, oblak, mjesec). Formalno gledano, riječ je o vrlo kratkoj lirskoj pjesmi (12 polimetričnih stihova s dominacijom deveterca), a u prvome su planu emocije, ljubavni osjećaji i mladenački zanos, koji proizlaze iz dijaloga, vjerojatno najvažnijega postupka usmene književnosti. Dijaloška se forma najavljuje već u drugome stihu (mladić apostrofira djevojku), a provlači se do samoga kraja pjesme i lika djevojke koja radi očuvanja tjelesne ljepote njeguje svoju kožu te vjerno čeka dolazak svojega odabranika. U šestome i sedmome stihu uočavamo i etimološku figuru paregmenon (krušku – kruškinoj), rima je gdje gdje provedena (nedosljedno), a refleksi jata odaju slavonsku ikavicu (divojko, mliko).

Prigodna lirski pjesma

Prigodne lirske pjesme izvedbom su vezane uz određene prigode, povode, običaje ili pojedine godišnje radove (žetva, berba grožđa, kolinje i slično), zbog čega im je tematika često poslenička (Kekez 1986: 177). Tiču se narodnoga života i običaja te mijena unutar godišnjega ciklusa, a uz vjerske, mitološke, domoljubne i povijesne pjesme Botica (1996: 28) ih smješta u grupu pjesama koje prikazujući čovjeka kao socijalno biće govore o njegovu odnosu prema svijetu. Ovdje navodim pjesmu koja se prema riječima kazivača pjevala nakon žetve, a dokazom je nerazdružive povezanosti usmene književnosti sa svakodnevnim ljudskim djelatnostima i tradicijom.

*Žito sam mlada požela,
I žitni vinac isplela,
Svekru na dvor donila.
Svekar me mladu dočeka.
Ti nam bila živa i zdrava,
Njiva se žitom plodila,
A ti nam dicu rađala.*

Mlade su žene često rano ustajale kako bi izlaskom sunca otišle u polje, posebno snahe, kojima je to bio jedan od načina pokazivanja svojih sposobnosti i vrlina pred svekrom i svekrvom. Nakon žetve djevojke su plele vijence od žita te ih poklanjale domaćinu (o čemu pjeva i ova pjesma), a oni su ih postavljali na ulazna vrata, gdje su visjeli neko vrijeme. Ponovno je uočljiva lirski sažetost i kratkoća (sedam stihova s dominacijom osmerca), idilična atmosfera usko povezana s mladenačkom ljubavlju, ali i poštovanjem mlade snahe prema ocu njezina odabranika. Svekrov se

odgovor u takvu kontekstu može protumačiti kao svojevrsni blagoslov namijenjen mladoj djevojci, mladenačkome ljubavnom odnosu, ali i plodnosti – u posljednjim se stihovima, naime, plodnost usjeva dovodi u vezu sa ženskom plodnošću (produljenje obiteljske loze vrlo je važna komponenta ljubavnoga odnosa, zbog čega su u patrijarhalnome svjetlu osobito dobrodošli muški potomci). Od etimoloških su figura prisutni paregmenon (žito – žitni) i poliptoton (svekru – svekar), a refleks je jata ponovno ikavski (vinac, donila, dicu).

Slavonski bećarac

Za kraj slijedi nekoliko riječi o bećarcu, o čijoj popularnosti u slavonskim krajevima nije potrebno mnogo govoriti – on je neizostavni dio gotovo svakoga slavija. Leskovic (1958: 9–10) opisuje bećarac kao siromašan, kratkodah i škrt distih, jednu jedinu, cjelovitu, samostalnu i završenu cjelinu koja se po potrebi nadovezuje ili oslanja na drugu, njoj ekvivalentnu formu, a lokacijski ga smješta u širok prostor od Srijema, Bačke, Banata i Baranje preko Slavonije pa sve do Korduna i dijela Like. Na sličnome je tragu i Užarević (2010: 111), koji kao jednu od osnovnih karakteristika bećarca navodi minimalizam, što upućuje na to da govorimo o jednome od najkraćih usmenoknjiževnih oblika, sastavljenome tek od dvaju deseteračkih stihova. Osim toga, bećarac odlikuje i dvočlana struktura (pitanje – odgovor, postavka – objašnjenje), intermedijalnost (sinkretizam koji se očituje u spoju više folklorno-umjetničkih aspekata: jezika, glazbe, plesa), liričnost (usmjerenost na emociju i unutarne doživljaje), dosljedna rima (najčešće ženska, koja podrazumijeva podudaranja zadnjih dvaju slogova) te nadasve karakterističan leksik, koji uz lokalne (dijalektalne) lekseme obiluje i mnogim elementima niskoga stila (poput vulgarizama) u službi izazivanja komičnoga efekta. Većina bećaraca nastaje improvizacijom, spontano, netom prije nego što ih daroviti pojedinac zahvaljujući svojoj imanentnoj deseteračkoj metrici izvede, a njihov sadržaj, naravno, ovisi o samoj situaciji i kontekstu izvođenja. Bećarci se često izvode uz glazbenu pratnju i za vrijeme plesa u kolu te podrazumijevaju dijaloško nadmetanje s izraženim aktualnim, komičnim i zajedljivim crtama (tzv. otpjevanje). Takav stihovani dijalog u kolu podsjeća na situaciju rođenja drame u staroj Grčkoj – solistu odgovara cijelo kolo poput antičkoga kora (Lozica 1996: 35).

Bećarci svojom tematikom ne odudaraju od ostalih lirskih vrsta. O tome svjedoči primjer prigodnoga bećarca koji je kontekstualno poprilično blizak ranije analiziranoj lirskoj prigodnoj pjesmi:

*Žito želi ja i moja dika,
Dva krstaka³ od jutra do mraka.*

Osim toga, važno je napomenuti kako bećarci vladaju za sebe karakterističnim poetičko-leksičkim fondom, u koji ulaze one riječi koje se nanovo i nanovo u njima pojavljuju. Riječ je uglavnom o leksičkim regionalizmima i dijalektizmima (npr. *dika* – kao u prvome stihu navedenoga bećarca,⁴ *lola*⁵, *janje*, *milka*, *bećar*⁶, *dilber*⁷, *švaler*⁸, *inoča*⁹ i slično) (Užarević 2010: 135).

Navodim još neke primjere prikupljenih bećaraca:

- vulgarno-komični bećarci:

*Imam gaće i na njima rojte¹⁰,
Oj, curice, mene se ne bojte.*

*I sinoć sam išao po mraku,
Mjesto cure poljubio baku.*

³ trinaest snopova žita složenih ukršnih

⁴ Riječ *dika* označava ponos, a u prenesenome se značenju odnosi na dragu, milu osobu (obično mladić djevojci).

⁵ momak sklon veselju i piću, bećar

⁶ mladi oženjen ili neoženjen muškarac koji se prepušta tjelesnim užicima (voli piće, svirku, pjesmu, nesputan život); žena sa sličnim svjetonazorom zove se bećaruša, a način života bećarluk (Užarević 2010: 116)

⁷ dragi, dragan (obično djevojka mladiću)

⁸ ljubavnik, zavodnik, žen-skar

⁹ ljubavnica oženjena čovjeka

¹⁰ ukrasne rese na odjeći

- bećarac koji pjeva o domaćem lokalitetu:

*Mi smo momci ispod Papuk gore¹¹,
Đeno majka rani sokolove.*

- bećarci o bećarskome načinu života u prvome licu jednine (muški/ženski):

*Ja sam bećar od mladosti rane,
Pa ću biti dok me ne sarane¹².*

*Šokica sam i šokačko dijete,
Bećaruša od glave do pete.*

Zaključna riječ

U ovome je članku zbog ograničena prostora predstavljen mali dio prikupljenoga (lirskog) usmenoknjiževnog korpusa, no čini mi se kako i ovaj reprezentativan uzorak dobro odražava moju namjeru i ciljeve – otkrivanje i podcrtavanje neizmjerne raskoši tematike, motiva i žanrovske lepeze usmenoknjiževnoga blaga Požeške kotline, ali i njihove povezanosti sa svakodnevnim praksama. Usmena je književnost čvrsto urasla u ljudsku svakodnevicu, pa se njezino postojanje i funkcija počesto ne registriraju (osbito u digitalnome dobu), no ona je sveprisutna i nezaustavljivo progovara o svim aspektima ljudskoga života, pritom se sinkretički oslanjajući na druge folklorne aspekte (glazbu, ples, scenske elemente i slično). Osim u kontekstu jezikoslovnih (npr. dijalektoloških) istraživanja usmena književnost svakako može poslužiti i kao važan element u sociološkim i kulturološkim istraživanjima jer je vjernim odrazom svjetonazora Slavonaca, njihova mentaliteta i životnih navika – darežljivosti, pristupačnosti, otvorenosti te predanosti zabavi, ali i iscrpljujućemu radu. ■

¹¹ Papuk je gora koja omeđuje Požešku kotlinu sa sjevera i sjeverozapada.

¹² Treće lice množine prezenta glagola *sahraniti* (tj. *pokopati*). U slavonskim se govorima glas *h* nerijetko gubi, i to u svim položajima unutar riječi (npr. *gra*, *kru*, *rana*; v. i bećarac iznad).

Literatura

- Botica, Stipe. 1996. *Predgovor*, u: *Usmene lirske pjesme*, prir. S. Botica. Zagreb: Matica hrvatska, str. 15–29.
- Dukić, Davor. 2004. *Predgovor*, u: *Usmene epske pjesme I.*, prir. D. Dukić. Zagreb: Matica hrvatska, str. 9–59.
- Kekez, Josip. 1986. *Usmena književnost*, u: *Uvod u književnost: teorija, metodologija*, ur. Z. Škreb, A. Stamać. Zagreb: Globus, str. 133–192.
- Leskovac, Mladen. 1958. *Predgovor*, u: *Bećarac*. Novi Sad: Budućnost, str. 9–44.
- Lozica, Ivan. 1996. *O hrvatskome folklornom kazalištu*, u: *Folklorno kazalište (Zapisi i tekstovi)*, prir. I. Lozica. Zagreb: Matica hrvatska, str. 15–49.
- Užarević, Josip. 2010. *Poetika bećarca*, u: *Šokačka rič 7 – zbornik radova znanstvenog skupa "Slavonski dijalekt" s međunarodnim sudjelovanjem*, prir. A. Bilić. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, str. 111–139.

Međunarodni znanstveni skup *Turkologu u čast!*

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 30. lipnja do 1. srpnja 2022. održao se međunarodni znanstveni skup pod nazivom *Turkologu u čast!* povodom 70. rođendana prof. dr. sc. Ekrema Čauševića, utemeljitelja Katedre za turkologiju na zagrebačkome Filozofskom fakultetu. Profesor Ekrem Čaušević zaslužan je kako za razvoj prvog i jedinog studija turkologije u Hrvatskoj, tako i za razvoj turkologije kao nove znanstvene discipline u hrvatskoj akademskoj

zajednici. Autor je velikoga broja znanstvenih i stručnih radova u kojima se bavi gramatikom turskoga jezika, tursko-hrvatskim kontrastivnim analizama i kulturnom poviješću osmanske Bosne, s posebnim naglaskom na analize turkoloških radova iz pera bosanskih franjevaca. Dobitnik je brojnih domaćih i međunarodnih priznanja za doprinos znanosti. Uz znanstveni rad bavi se prevodjenjem književnih i povijesnih djela s turskog i osmanskog jezika na hrvatski. Široj je javnosti poznat i po hvaljenim prijevodima djela turskoga nobelovca Orhana Pamuka.

Međunarodni znanstveni skup u čast profesoru Čauševiću okupio je dvadeset i dvoje sudionika iz osam zemalja – deset uglednih stručnjaka iz inozemstva i dvanaest iz Hrvatske – koji su izložili većinom turkološke radove iz područja lingvistike i povijesti. Skup je organizirala Katedra za turkologiju Odsjeka za hungarologiju, turkologiju i judaistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Glavni pokrovitelj događanja bio je Turski kulturni centar Yunus Emre, Zagreb, a ostali pokrovitelji turske tvrtke koje djeluju u Hrvatskoj: CengizIns. San. veTic. A.S. Podružnica Zagreb za graditeljstvo, Kent Bank d.d. i Turkish Airlines.

Turkolozi, povjesničari, kroatisti, lingvisti i istraživači iz drugih područja koji su sudjelovali na skupu ujedno su i autori radova u zborniku *Turkologu u čast!*, priređenom također povodom 70. rođendana profesora Čauševića. Zbornik je slavljeniku uručen na svečanom otvorenju skupa. Obaseže 554 stranice i sadrži 25 većinom turkoloških radova 28 autora – profesorovih kolega, suradnika i prijatelja. Priređen je u uredništvu Tatjane Paić-Vukić, Azre Abadžić Navaey, Marte Andrić, Barbare Kerovec i Vjerana Kursara, a objavljen u izdanju FF Pressa. ■

(Prema: https://www.ffzg.unizg.hr/turkolog/?page_id=3722)

Fotografija: Andrea Reljac

Prof. dr. Ekrem Čaušević

Fotografija:
Goran Pavelić Pipo

Profesor Čaušević s urednicima zbornika

Fotografija: Goran Pavelić Pipo

Detalj sa znanstvenog skupa

Zbornik radova *Turkologu u čast!* dostupan je na:
<https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/139>

Zaboravljeno blago: stotinu bosanskih narodnih pjesama sa notnim zapisima

Kada je riječ o lirskim usmenim pjesmama Bosne i Hercegovine, može se konstatirati da je do danas to područje i dalje nedovoljno istraženo. Stotine, pa i hiljade ovih usmenih pjesničkih tvorevina nedostupne su široj javnosti, budući da su razasute po mnogim teško dostupnim zbirkama, periodičnoj štampi ili arhivima. Mnoge od njih nalaze se i u privatnim zvučnim kolekcijama i radio fonotekama. Ti su snimci nastajali kako za potrebe naučnih istraživanja, tako i u komercijalne svrhe.

Sve je to razlog današnjeg izrazito oskudnog izvođačkog repertoara ove vrste pjesama koji svakodnevno slušamo putem radija, televizije ili drugih medija. Njega ne čini više od dvjestotinjak numera, koje su opet često podvrgavane različitim literarnim i muzičkim iskrivljanjima.

Također, posljednjih tridesetak godina pojavilo se više antologija koje mahom pate od nesistematičnosti, neodređenosti kriterija u kontekstu leksikografskog određenja sevdalinke ili potpuno izostavljanju navođenje izvora i kazivača samih pjesama. Većina njih ne posjeduje ni notni zapis, niti upućuje na postojeći zvučni snimak, što konzumenta u startu onemogućuje da pjesme reproduira i na određeni ih način revitalizira i učini dostupnima široj javnosti. Sistematične zbirke ipak postoje; takve su *101 sevdalinka* (1978), *Antologija bošnjačke usmene lirike* (1997) i *Bošnjačka usmena lirika* (2000) prof. dr. Muniba Maglajlića (1945–2015). Međutim, ni te antologije ne posjeduju notni zapis.

U 2021. godini sarajevska izdavačka kuća Buybook izdala je antologiju *Zaboravljeno blago: stotinu bosanskih narodnih pjesama sa notnim zapisima*, čiji su autori dr. Semir Vranić, ugledni liječnik patolog, dugogodišnji sakupljač narodnog blaga, te mr. Zanin Berbić, etnomuzikolog i interpretator bosanskih narodnih pjesama. Antologija je za cilj imala izbjeći navedene nedostatke u prezentaciji narodnog lirskog blaga. Dakle, prezentirati rijetko ili nikako izvođene narodne pjesme, rijetke varijante poznatih pjesama, predstaviti pored sevdalinke i druge tradicionalne lirske oblike Bosne i Hercegovine (balade, svatovske pjesme, šaljive pjesme), ponuditi adekvatan i lahko upotrebljiv notni zapis, a sve sa željom da se repertoar današnjih interpretatora dodatno osvježi i obogati.

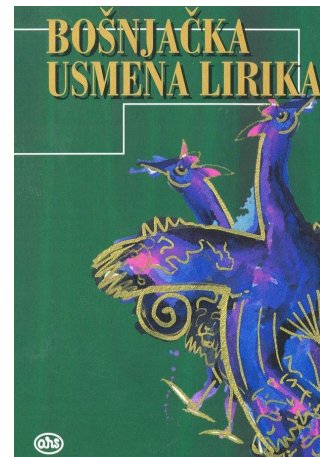
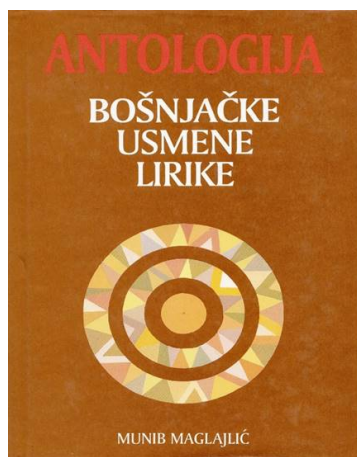
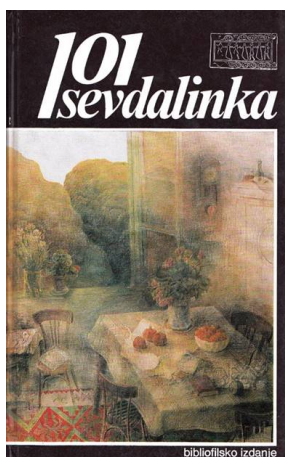
Ostaje nam poštovanom čitateljstvu srdačno preporučiti da svoju privatnu biblioteku obogate ovim korisnim izdanjem. ■

Zanin Berbić

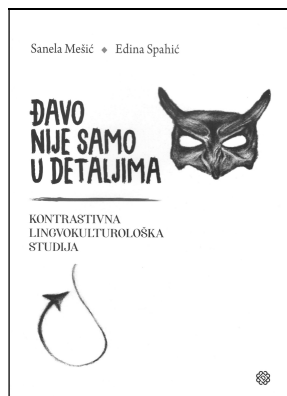
Semir Vranić

Sistematično koncipirane antologije

Đavo nije samo u detaljima – kontrastivna lingvokulturološka studija

(Sanela Mešić i Edina Spahić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2021, 238 str.)

Krajem 2021. godine izdanja kuće *Dobra knjiga* iz Sarajeva obogatila je studija veoma intrigantnog naslova autorica Sanele Mešić i Edine Spahić *Đavo nije samo u detaljima*. Spomenuto djelo predstavlja kontrastivnu lingvokulturološku studiju frazema triju genetski nesrodnih jezika – španskog, njemačkog i bosanskog sa sastavnicom *đavo / vrag / šejtan / diablo / Teufel*. Frazemima (ili frazeologizmima) autorice pristupaju iz religiozne perspektive prvenstveno tri monoteističke religije – katoličanstva, pravoslavlja i islama (mada se sporadično dotiču i judaizma), koje su neminovno utjecale na razvoj jezika, društva i kultura, pri čemu su frazemi obojeni folklorima i narodnim vjerovanjima. Definicije frazema u frazeologijama tri kontrastirana jezika daju u petom poglavlju pod nazivom *Kratki pregled razvoja frazeoloških studija*. Budući da su autorice zagovornice frazeologije u širem smislu te fokus u svom istraživanju stavljaju na kulturološke sličnosti i razlike, a ne na strukturni izraz, jednako su analizirale sve frazeološke strukture – uključujući i paremije (poslovice) – ne praveći među njima razlike. Uspješno su ostvarile svoj naum da ukažu na ulogu koju figura đavola zauzima ili je nekad zauzimala u tri evropske kulturne tradicije, pritom otkrivajući sličnosti i razlike percipiranja tog nadnaravnog bića. Figura đavola poslužila je kao glavni motiv za nastanak frazema, a kako bi objasnile značenje pojedinih frazema, zaranjaju duboko u vode kulturne i religijske historije đavola. Sam naslov studije je frazem nešto izmijenjenog oblika (izvorni frazem: *đavo je u detaljima*, spominje se u ovoj studiji, a njegovo značenje je: *nešto naizgled dobro, ali problemi se javljaju u pojedinostima ili sitnicama*) (Duden Redewendungen 2013: 747).

Studija se sastoji od devet poglavlja, pri čemu neka imaju i potpoglavlja, a proširena je Izvorima, Rječnicima, Literaturom, Prilozima: Frazemi sa komponentom *diablo / Teufel / đavo* u kontekstu, Registrom pojmova, Registrom imena i Bilješki o autoricama te ponekom tematski prikladnom ilustracijom (đavolje kandže, vješticeg kotla, magičnih karata), što čini jednu bogatu, zaokruženu cjelinu.

Autorice Mešić i Spahić prvo su izvršile semantičku analizu frazema za sva tri uspoređena jezika. Pod semantičkom analizom podrazumijevaju utvrđivanje pripadnosti pojedinačnih frazema na španskom, njemačkom i bosanskom jeziku određenom funkcionalno-semantičkom polju, što je neophodan i prvi korak ka utvrđivanju ekvivalenata kod kontrastivnog opisivanja frazema. Potom su pomoću kontrastivne analize ustanovile za koje fraze ne postoje potpuni ekvivalenti u svim jezicima ili dva analizirana jezika, za koje postoje parcijalni ekvivalenti u sva tri ili dva kontrastirana jezika te koji frazemi nemaju frazeološke ekvivalente sa sastavnicom *đavo / vrag / šejtan / diablo / Teufel* ni u jednom od druga dva jezika. Težište je bilo na interpretaciji, hermeneutici i pronalaženju ekvivalenata u analiziranim jezicima. Studija se dotiče i sociofrazeologije, jer su se autoricama činili interesantnim frazemi koji se javljaju u određenim regijama i kulturama, te pragmatike, budući da su frazeme proučavale u kontekstu kao i njihove funkcije. U naslovu susrećemo sintagmu *kontrastivna lingvokulturološka studija*, što znači da su autorice posvetile pažnju novoj vrsti istraživanja, nastalog u Rusiji potkraj 20. stoljeća, a koje podrazumijeva proučavanje odnosa jezika i kulture. Lingvokulturologiju zanimaju diskrepancije između jezika koje se javljaju prilikom prevođenja, u interkulturalnoj komunikaciji, u nastavi stranog jezika (Földes 2019: 108). Analizirani korpus je opsežan, bogat i slikovit, autorice su koristile (frazeološke) jednojezične i višejezične rječnike, elektron-

ske baze podataka kao i veb-stranice različitih novina i časopisa, portala i foruma za sva tri uspoređena jezika do kojih su Mešić i Spahić dolazile putem pretraživača Google. Djelo je primarno namijenjeno lingvistima koji se bave kontrastivnom frazeologijom, teorijom prevođenja, ali i studentima i svima koji žele saznati i naučiti nešto novo o analiziranim jezicima i kulturama, jer su frazemi stepenica više u učenju novog, stranog jezika zbog njihove idiosinkretičke naravi.

U prvom poglavlju (*Uvod*) autorice opisuju predmet istraživanja studije, iznose pretpostavke, ciljnu skupinu kojoj je studija namijenjena, predstavljaju bogati analizirani korpus, daju uvid u metodologiju istraživanja opisujući vrste provedenih analiza frazema sa sastavnicom *đavo / vrag / šejtan / diablo / Teufel*.

Pritom u drugom poglavlju (*Kultura, religija i jezik*) ističu kako je jedna od najznačajnijih tema koje tretiraju evoluciju čovjeka kroz historiju odnos između jezika, religije i kulture. Flasch (2018: 132) smatra kako je istraživanju o frazemima, osobito onim sa sastavnicom *đavo / vrag*, neophodno poglavlje o kulturi, religiji i jeziku, jer je koncepcija đavola izmijenila odnos svih zapadnih kršćana prema prirodi, društvu, nauci i kršćanskoj religiji. Pod kulturom svi konsultirani autori (Newmark, Reiss i Vermeer, Goodenough) razumijevaju seriju normi koje predstavljaju način života, koje pripadnici kultura slijede i u skladu s njima se ponašaju, bar većina njih. Od analiziranih kultura autorice naglašavaju da je najkompleksnija ona u Bosni i Hercegovini. U evropskoj kulturnoj tradiciji religija je općeprisutna, pa je tako i njezino prisustvo u jezicima očekivano. Kršćanstvo na evropskom tlu, tj. Biblija, glavna je evropska kulturološka referenca čiji je utjecaj na njemački i španski jezik evidentan, ali i na bosanski, u kojem pored Biblije važno mjesto zauzima Kur'an. Svaki jezik u sebi sadrži vokabular motiviran religijskim elementima, no, kako autorice ističu, broj takvih struktura razlikuje se od jezika do jezika; količina zavisi od značaja koji neka religija ili više njih imaju u nekoj društvenoj zajednici. U romanskim i germanskim kulturama Biblija je glavni izvor iz kojeg su potekli frazemi religijskog porijekla koji se nazivaju bibleizmima. Bosanski jezik je specifičan kad su u pitanju religiozni motivi kao sastavnice frazema, jer svoje porijeklo duguju kako kršćanskim svetim knjigama tako i islamskoj svetoj knjizi. Otomanska Imperija ostavila je značajan trag u kulturi i jeziku bosanskohercegovačkih naroda, tako da leksemi islamskog porijekla zauzimaju značajno mjesto u bosanskom jeziku (Šehović – Haverić 2017). Autorice navode kako je za neke analizirane bibleizme jednostavno pronaći frazeološke ekvivalente u kontrastiranim jezicima, dok su mnogi s vremenom dobili novo značenje te promijenili svoj semantički sadržaj i više nisu ekvivalenti.

Treće poglavlje (*Proces sekularizacije evropskih društava*) govori o sekularizaciji, pri čemu autorice čitatelja uvode u temu upoznavajući ga s činjenicom kako je kod Španaca religija općeprisutna u jeziku kao glavnom eksponentu mentaliteta naroda koji tim jezikom govori. Ističu kako istraživanja (Fernández, Vossler, Beinhauer, De Miguel, Ariza, Soler-Espiauba, Morant) pokazuju da su kolokvijalni izrazi u španskom jeziku nastali pod utjecajem judeokršćanske tradicije, dok su paremije motivirane religijom nastale kao rezultat utjecaja islama i arapske kulture na Iberijskom poluotoku (Bastús, Irabarren, Soler-Espiauba). Tako se u bosanskohercegovačkoj kulturnoj tradiciji, gdje su muslimani većinski narod, u svakodnevnom govoru često spominje *Bog / Allah*, i to ne samo među starijim stanovništvom, nego sve više među mladima. U Španiji se nakon pada režima 1975. godine desio obrnuti fenomen: dekristijanizacija ili sekularizacija, što se odrazilo i na jezik. Jezik koji je dotad bio pod snažnim utjecajem religije počeo se oslobađati vjerskih sastavnica, no proces je ipak tekao sporo. Proces sekularizacije zahvatio je i njemački jezik kad je riječ o prilagođavanju crkvenog jezika jeziku modernog društva. Naime, jezik je trebao postati sredstvo koje će pomoći Crkvi da se otvori prema svijetu, a sekularizacija proces posredovanja između religije i društva koji se odvija pomoću jezika (Höllscher 2011: 214). U tom smislu autorice naglašavaju da se religijski jezični elementi nekad nesvjesno koriste, pri čemu onaj ko ih upotrebljava uopće ne zna da su religijskog porijekla, što je pokazatelj da su se u jezike evropskih sekulariziranih društava uvukli religijski jezični elementi i da ne kane odatle otići.

Kako bi se moglo tumačiti značenje frazema sa sastavnicom *đavo / vrag / šejtan / diablo / Teufel* autorice u četvrtom poglavlju (*Figura i simbolika đavola*) upoznaju čitatelja s figurom đavola, čija se konceptualizacija kroz historiju mijenjala držeći korak s promjenama koje su se dešavale u Evropi. Na našim prostorima ljudi su s dolaskom kršćanstva počeli vjerovati u nadnaravna bića poput vraga i

anđela. Prema Rančić (1997: 8) katolička konfesija detaljno je razradila viziju direktnog odnosa demona (đavola) i čovjeka kao i ustrojstvo društvene institucije čiji je zadatak bio da se bori protiv tog zla, pritom đavo može poprimiti životinjski lik, no najčešće su prisutne antropomorfne crte, jer s ljudima najlakše može stupiti u kontakt onaj ko na njih najviše sliči. Pravoslavlje i islam ne poznaju direktni odnos đavola i čovjeka, oni ga doživljavaju kao bestjelesnog nevidljivog duha koji ima ulogu iskušavatelja. Konsultirajući različite studije, autorice su se uvjerile da je đavo i danas veoma prisutan u sva tri jezika i kulture, da se u njegovo postojanje i dalje vjeruje, no da je od svojih početaka, u kojima je bio zastrašujući razvratni lik, iznimne snage i inteligencije, koji navodi na zlo, dovodi ljudske duše u razna iskušenja koja uzrokuju njihovu zavedenost i propast, doživio preobrazbu i mutirao u neku vrstu trivijalnog lika, komičnosti te da služi kao predmet komercijalizacije. Autorice zaključuju da se đavo u trima kulturama nije uvijek identično percipirao, no jeste veoma slično, a na to je utjecala pripadnost evropskom kultumom prostoru i tradiciji. Razlike su prisutne prvenstveno zbog različitih religija, ali i tu ima dosta sličnosti u koncepciji đavola i učenju o đavolu.

U petom poglavlju (*Kratki pregled razvoja frazeoloških studija*) autorice donose pregled razvoja frazeologije kao lingvističke discipline u tri kontrastirana jezika, frazeologija u užem i širem smislu, predmet istraživanja, definiciju osnovne jedinice frazema (ili frazeologizma), opis obilježja frazema, koristeći recentnu literaturu i citirajući najistaknutije stručnjake iz ove oblasti za sva tri jezika (za bosansku frazeologiju: Menac, Matešić, Mršević-Radović, Fink-Arsovski, Šehović – Haverić, Tanović; za njemačku frazeologiju: Čemyševa, Fleischer, Burger, Koller; za špansku frazeologiju: Casares, Tristá, Zuluaga, Gurillo, Copas Pastor, Pamies; kontrastivna frazeologija – njemački–bosanski: Hrustić, Bešić – Đonlagić Smailbegović, Pmdelj-Šator, Čoralčić, Tomić; španski–bosanski: Spahić). Pritom drže da je frazeologija bosanskog jezika (uvrštena su i istraživanja sa prostora bivše Jugoslavije) veoma slabo istražena u usporedbi s frazeologijom njemačkog i španskog jezika, no da postoji veliko interesovanje za ovu vrstu istraživanja te da svakodnevno nastaju nove studije, što je svakako ohrabrujuće.

Na ovaj dio istraživanja autorice nadovezuju šesto poglavlje (*Đavo kao sastavna komponenta frazema*), u kojem analiziraju kako se đavo doživljava u sve tri uspoređene kulture na evropskom tlu te ističu kako đavo predstavlja fenomen koji izaziva strah i nesigurnost. U starim evropskim kulturama imao je četiri zadatka: da se upliće u prirodu (izazivajući prirodne katastrofe, bolesti), da opsjeda unutrašnjost ljudi (izaziva psihičke i fizičke smetnje), da sklapa pakt s ljudima (stvara crnu magiju) i da podstiče kršćane na različite poroke. Nadalje autorice daju bogate spiskove sinonima i drugih naziva za đavola u sva tri uspoređena jezika, te nabrajaju funkcionalno-semantička polja frazema sa sastavnicom *đavo / vrag / šejtan / diablo / Teufel*: fizičke i karakterne osobine đavola; pakt s đavolom; opasnost i strah; bijes i odsustvo zdravog razuma; ništavilo / propast; kaos; nerazumijevanje / nevjerica / prividnost; kletve / zakletve. Autorice su otkrile da postoje i sastavnice koje se često kombiniraju sa sastavnicom *đavo / vrag / šejtan / diablo / Teufel*, a te su: *Bog, križ / krst, sveta vodica, crkva, svjetlost, evanđelje, anđeo, misa* (koje imaju pozitivno značenje) i *žena ili baba* (koje imaju negativno značenje, pa čak negativnije i od samog đavola). Zaključno autorice drže da je slika žene izrazito negativno prikazana u frazemima u sve tri kulture, da je žena razvratnica, lažljivica, prevarantica, grešnica, vještica... Žene su toliko opasne da mogu “nasukati” i samog vraga. U nekim slučajevima je diskriminacija žene, kao i njeno poistovjećivanje s vragom u činjenju raznih zlodjela, brutalna, pravi primjer verbalnog nasilja, a mnogi ovo nasilje nesvjesno upotrebljavaju, jer je postalo sastavni dio svakodnevne komunikacije (Bourdieu 1999: 12).

Ekvivalencija u prevođenju izrazito je konfliktan teorijski koncept, jer je prevođenje proces u kojem učestvuju različiti faktori: dva jezika, kulture, dva različita konteksta, autor, prevoditelj, naručilac i krajnji receptor prijevoda, a to je tematika koju autorice obrađuju u sedmom poglavlju (*Frazeološki ekvivalenti*). Nerijetko se prijevodi cenzuriraju. I sam termin ekvivalencije je neprecizan i loše definiran; u ovoj studiji ekvivalenti kojima se autorice bave usko su povezani s kulturom, odnosno sa sličnostima i razlikama u tri analizirane kulture. Da bi se došlo do odgovarajućeg prijevoda, a osobito prijevoda frazema, potrebno je baviti se etnologijom, dakle, prevoditelj treba biti upoznat sa kulturom polaznog i ciljnog jezika (Nida 1966: 90). Autorice su stava da frazemi, baš kao i leksemi, imaju svoje sinonime, a često kontekst odlučuje koji će sinonim biti najadekvatniji. Nažalost,

kako kažu, prevoditelj ne bira uvijek najbolje rješenje jer, u želji da pokaže identičnost sastavnica od kojih je frazem nastao, zanemaruje identičnost u značenju. Mišljenje da jedan dobar prijevod mora sadržavati isti broj frazema kao i izvorni tekst prava je zabluda.

U osmom poglavlju (*Ekvivalencija analiziranih frazema*) autorice se opredjeljuju za ekvivalenciju koju je utemeljio Dobrovol'skij (1988: 58), a prema kojem postoje tri vrste ekvivalenata frazema: potpuni ekvivalenti: "frazemi koji u jezicima koji se trebaju porediti imaju isto značenje, principijelno isti sastav, konstituente i izomorfnu sintaksičku strukturu", npr. *al diablo con alguien – zum Teufel mit jmdm. – dođavola s nekim*; parcijalni ekvivalenti: "dijele se u međujezične frazeološke varijante i sinonime različitih vrsta [...] koje odlikuje ili strukturalno-semantički djelimični identitet ili samo funkcionalno-semantička ekvivalencija", npr. *dar de comer al diablo – Böse Zungen schneiden schärfer als Schwerter. – Zli jezici*; nulti ekvivalenti: nema ekvivalenata u drugom jeziku / drugim jezicima, npr. *diablo de las siete cuerdas – wer zum Teufel betet, den kann Gott nicht erhören – nije đavo nego vrag*.

Autorice utvrđuju da je podudarnost između frazema u tri kontrastirana jezika veća negoli su očekivale. Analizom su obuhvatile 456 frazema koji sadrže sastavnicu *đavo / vrag / šejtan / diablo / Teufel*. Ustanovile su postojanje potpunih ekvivalenata u sva tri analizirana jezika. Najzastupljenija vrsta ekvivalencije u analiziranom korpusu je parcijalna ekvivalencija, što su autorice i očekivale, a najviše primjera nulte ekvivalencije zabilježile su u njemačkom jeziku. Jedina statistička analiza koju su mogle provesti jeste provjeriti za koliko od analiziranih frazema unutar jednog jezika ne postoji potvrda za upotrebu u kontekstu u nekom od njegovih izvora. Za 41% španskih frazema nisu pronađeni primjeri s kontekstom, za 40% njemačkih frazema nema potvrde u izvorima autorica, a za 21% analiziranih bosanskih frazema nisu pronađeni primjeri s kontekstom, što znači da se veliki broj frazema zabilježenih u rječnicima koristi. U posebne tabele Mešić i Spahić svrstale su frazeme koji samo u dva jezika imaju potpune ekvivalente, i to sljedećim redoslijedom: španski–njemački (sa zastupljenim semantičkim poljima), španski–bosanski (sa zastupljenim semantičkim poljima), njemački–bosanski (sa zastupljenim semantičkim poljima).

Naposljetku, autorice izvode svoje zaključke iz analiza studije i opisuju ih u devetom poglavlju (*Zaključak*).

Autorice su nesumnjivo provele bogatu frazeološku i kulturološku studiju u kojoj će moći uživati kako lingvisti, frazeolozi, ljubitelji prevoditeljstva tako i studenti te svi koji žele produbiti svoja znanja iz obrađenih oblasti, pročitati zanimljivo štivo ili nastaviti proučavanja u vezi sa specifičnostima frazemskih motivacijskih izvora te mogućnostima njihovog prevođenja i nastajanja, stvaranja u drugim kulturama i jezicima. ■

Lingvazin preporučuje

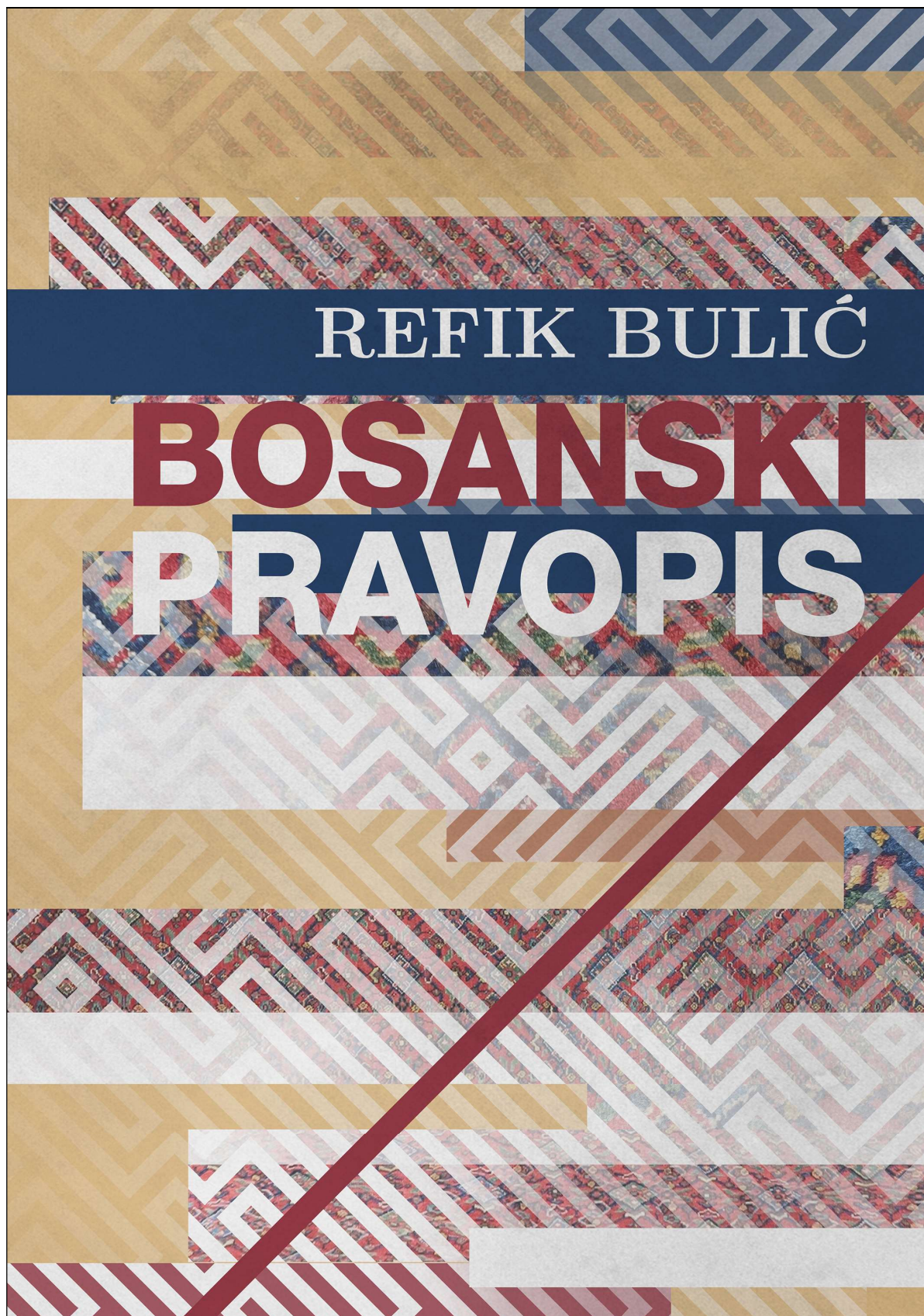

Izdavač: Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću
Bihać, 2022, 269 str.

Lejla Tekešinović

**STRUKTURE SA
VEZNIČKIM IZRAZOM
COMME SI / KAO DA**

Nova knjiga

Izdavač: Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli
Tuzla, 2022, 1144 str.